

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON A KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 3. RÉSZ)

AZ OKTYABRSZKIJI „LÁGERSZERELEM” GYERMEKEI

Csoportunk *Lapsin* vezetésével Oktyabrszkij tyurkmeni városrészébe indult. Újból felkerestük a baranyai megyei internáltak szenvedéseinek egykori helyszínét, amely a Partizanszkaja utcában egy dombháton van, ahová az 1701. sz. munkatáborot Groznijből áttelepítették.

A „lágerszerelem” gyermekeinek sorsában osztozott *Jurij Lapsin* alias *Arnold György*, aki a Lapsin nevet nevelőapja után kapta. Észtországból internált, volgai német származású édesanyjától (*Sooms Ludmilla Abertovna*) tudta meg, hogy vérszerinti édesapja, a magyar állampolgárságú *Arnold János* a baranya megyei Szágyró¹ hadifogolyként került a baskírföldi Oktyabrszkij munkatáborába. Itt orosz nyelvtudásának köszönhetően az 1852. sz. lágerérszleg munkavezetője lett. Az egymásra talált szerelmespár összeköltözött, együtt éltek. A kis Jurij 1948. június 20-án született és a lágerben cseperedett fel. Arra is emlékszik, hogy mindenki kedvence volt. Könnyes szemmel mondta el, hogy szüleit tragédiaként érintette egy korabeli hatósági intézkedés, ugyanis egy 1947. február 13-i rendelet megtiltotta a szovjet állampolgárok és a külföldiek közötti házasságkötést. A megszületett gyermekeket a későbbiekben édesanyja nevére regisztrálták. *Arnold Jánost* ez a drákói rendelet kismizte, kategorikusan megtiltották neki, hogy családjával együtt térhessen haza Magyarországra. Fájó szívvel váltak el, és család-egyesítési kérvényeiket a hatóságok évek múltán is sorra visszautasították.

Jurij sokat mesélt a sztálinista korszakban szétszakított családjáról, néhez gyerekkoráról, megosztotta velünk emlékeit. Édesanyját és sorstársait csak 1956. január 1-jén rehabilitálták.

Ekkor és a későbbiekben szerzett élményeit egy 76 oldalas könyvecskében írta le orosz nyelven, ami egy moszkvai kiadónál *Cvetnije sztyekliskij*²

(*Színes üvegdarabok*) címmel 2016-ban jelent meg. Az előszó fölött egy bejegyzés olvasható: „Ajánlja a speckitelepítettek és hadifoglyok emlékének, akik a tujmazini devoni kőolajlelőhely felfedezői és Oktyabrszkij város első építői voltak.” Egy példányt nekem is dedikált a könyvből.

Később **Jurij** édesanyja egy **Lapsin** nevű orosz férfi felesége lett, és a félárva német-magyar gyereket hivatalosan a **Lapsin** vezetéknevvvel anyakönyvezték. Oktyabrszkij elővárosában, Türkmenyevo negyedben nőtt fel, itt járt iskolába 1958-ig, majd a belvárosban kaptak lakást. 1965-ben érettségizett, majd az Ufai Kőolajipari Főiskolán szerzett mérnöki diplomát.

Szakterületében különböző vállalatoknál dolgozott, majd az *Oktyabrszkij Nyeftjannyik* című városi lap újságírója, a városi művelődési ház dekorátőre, dizájnere, plakátfestője és bábkészítője volt. Bútorok formatervezésével is foglalkozott. 1986-ban bábszínházat alapított, amelynek évekig vezetője volt.

A művészi tehetséggel megáldott rajknedvelő ifjú grafikussá érett, festővé, iparművésszé képezte ki magát. Egyedi látásmódot tükröző munkáival vált ismertté baskírföldi művészi körökben. Szabadidejében verseket, kisprózákat írt orosz nyelven, 1970–2008 közt született verseit és képzőművészeti alkotásainak több másolatát egy kis gyűjteményben jelentette meg, amelyhez előszót **Renard Hantimirov** írt, akivel együtt újságíróskodott az *Oktyabrszkij Nyeftjannyik* című hírlapnál.³

Műhelyében a képzőművészet több műfajában jeleskedő alkotó munkáit (színes és fekete-fehér könyvillusztrációk, festmények, domborművek, emlékműmakettek stb.) tekintettünk meg. 2011-től a Nyugat-Baskortosztán festőit tömörítő ufai képzőművészeti csoportosuláshoz tartozik és a közös kiállítások állandó szereplője. Ő tervezte és építette meg a fentebb említett várost köszöntő emlékoszlopot is. Büszkén vallja, hogy ebben a tekintetben apja vére csörgedez ereiben, hiszen látgertársai **Arnold Jánost** is művészként ismerték meg: rajzolt, verset írt, zenélt, énekelt stb.

Jelenleg nyugdíjas, felesége a tatár származású **Tatjana**. Ebből a házasságból egy fiú (**Jurijt** néhány éve elvesztette, vízbe fulladt, két árvát hagyott maga után) és egy lány (**Anasztázia**) született. A családfőnek eddig négy unokája van, sorrendben: **Viktória**, **Kirill**, **Valéria**, **Vaszilisz**. Valamennyinek szőke a haja, kék a szeme, fehér a bőre, magukon hordozzák a germán törzsek főbb etnikai vonásait.

Lapsin Jurij alias **Arnold György** előttünk is nyíltan vállalta, hogy hármassal azonos identitású, azaz magyar, német és orosz tudatú, amíg szíve dobog, addig így érez, gondolkodik és teszi a dolgát. Minden vágya, hogy a közeljövőben eljusson Magyarországra, hogy felkeresse apja sírját, meglátogassa közeli rokonait.

A pécsi Német Kör jóvoltából **Jurij Lapsin** alias **Arnold György** találkozott magyarországi unokatestvérével, **Harsányi Zoltánné Rothweiler Mária** nyugdíjas tanárral, aki erre a hosszú útra eljött csoportunkkal. Mária asszonyt – tolmácsi minőségben – elkísértem Lapsin családjához. Ő az Arnold családról összeállított fényképalbumot ajándékozott unokatestvérének, hogy megismerje vérszerinti apja felmenőit, kiterjedt rokonságát. Számomra is leírhatatlan élményt jelentett a közeli rokonok és a család találkozása, hiszen hatvannégy évig nem is tudtak egymásról.

Mindketten a magyarországi Arnold család leszármazottai. Mi, akik szemtanúi voltunk, igen megható pillanatokban részesültünk, amikor az unokatestvérek átölelhatték egymást.

Csoportunk tagja volt **Szenácz Mihályné Kusztor (Oberitter) Ilona** is, aki Lapsinhoz hasonlóan egy fogságban szövődött szerelem gyümölcseként látta meg a napvilágot.

Pécs környéki szüleit malenkij robotra szintén Oktyabrszkijba hurcolták. Kiskassai édesanyja, **Oberitter Ilona** akkor 19 éves volt, édesapja pedig **Kusztor János** volt. A lágerben találtak egymásra, és a lágerélet kilátástalansága ellenére családot alapítottak. 1949. április 28-án született meg Marika, az „1701-es láger lánya”. Oktyabrszkijban anyakönyvezték.

Később **Kusztor János** családját kislányukkal együtt hazaengedték, mivel a férj és feleség magyar állampolgár volt.

Hatvanhét év elteltével Marika, az Újpetrei Német Önkormányzat képviselője felkereste szülővárosát, amelynek vezetői mostohán fogadták, hiszen a helyi anyakönyvi hivatalban nem sikerült információt kapnia itteni születési adatairól. Sajnos rossz szájízzel kellett elhagynia Oktyabrszkijt.

AKIK A LEGSZEBB ÉLETÉVEIKET TÖLTÖTTÉK A FOGSÁGBAN

Lapsin vezetésével újból felkerestük a fűrésztelepet, ahol az elbeszélések szerint elsősorban anyja, apja és a pécsváradi elhurcoltak dolgoztak, köztük **Matkovits-Kretz Eleonóra** édesanyja, **Diszlberger Katalin** (Kiskassa, 1922) és keresztanyja, **Papp Jánosné**, valamint **Walterné Müller Judit** nagymamája, **Schultz Istvánné** sz. **Frank Erzsébet**. Mintegy három évig ebben az oktyabrszkiji táborban közel ezer magyarországi és más országból idehurcolt német/sváb férfi és női rabot dolgoztattak. Munkahelyük általában változó volt: fűrésztelep, téglagyár, vasútépítés, olajfinomító, kubikolás stb. Felmentést a munka alól csak télen, legalább harminc fokos hidegben kaptak.

Otterbein Józsefné⁴ a vele készített és alább idézett interjújában elmondja, hogy a dombon lévő kétszintes barakkokban a felső emeletre a nők, az alsó szintre a férfiak kerültek. Negyvenen voltak egy szobában, és az örök sem voltak már olyan szigorúak. A rabok kubikoló munkájukért pénzt kaptak, a láger kapujáig eljövő tatár asszonyoktól savanyú tejet (kumiszt) és egyéb élelmiszercikkeket vásároltak. Sokan meghaltak itt is. Idézem: „*Mikor jöttünk el főnről az első emeletről reggel, mindig ott fekiidtek a létra mellett a halottak. Volt sokszor három-négy is egy éjjel. Akkor jött a kocsi, ilyen lovas kocsi, és akkor ketten csak úgy feldobálták a halottat... Temetésről nem tudok... Elvitték őket és kész. (...) Volt egy vémenéi gyerek is velünk. Az oroszoktól vagy valahonnan megtudta az ember, akié a föld volt, hogy mi krumplit lopunk, és jött, és fogta a kapát tőle és a nyakába vágta. Meghalt szegény gyerek. Onnantól kezdve nem mentünk többet.*” **Otterbein Józsefné** társaival együtt 1949. november 28-án engedték haza.

Arnold Jánosné Gungl Katalin⁵ (1925, Püspöknádasd, ma Mecseknádasd) öt évet élt Oroszországban, illetve a Kaukázusban, majd Szibériában, ott, ahol „*nagyon hideg van, alig terem valami, de az meg nagyon gazdag olajban.*” Tizennyolc évesen vitték el, huszonnégy évesen jött haza. A legszebb életéveit töltötte fogságban. Együtt dolgozott a Volga-menti kitelepitett németekkel, akik borzasztó körülmények közepette, földbe ásott kunyhókban (zemljankákban) laktak. Idézve szavait: „*Nagyon nehéz volt ott az élet. Előbb úgy kellett dolgozni, hogy a kezek életbe jöttek, akkor a lábunkkal kellett valamit kezdeni, hogy az is éljen, hogy ezek nem fagytak le! Akkor néztük egymást, hol az egyiknek az orra elkezdett fehéredni, hol elkezdett fagyni. Akkor hóval dörzsöltük az arcát, és ettől életbe jött, nem fagyott meg.*” Ezeket a túlélési fogásokat a helyi lakosoktól, oroszoktól, a volgai németektől, a helyi tatároktól, baskiroktól tanulták, akikkel meglehetősen jó baráti kapcsolatban álltak. Ahogy mondja, nemcsak a fagy-, hanem az éhhalállal is meg kellett küzdeniük, mert alig volt ételük, azt a keveset is be kellett osztani, hogy életben maradjanak. A rabok reggelire itt is káposztalevest és egy darab fekete korpakenyeret kaptak, ebéd sosem volt. Munkából hazatérve kaptak „*5-6 darab ilyen kishalat, ilyen sós halat, olyan volt, mint a kisujjam, és ez volt a vacsora. Akkor ittunk sok vizet, hogy tele legyen a hasunk. Jaj, nem is jó beszélni róla...*” Az ő családját is „*kikezdte a háború*”, az elhurcolás, bátyját elvitték katonának, apját, őt és nagynénjét Oroszországba munkára – „*az már az úton meghalt... És hány ilyen család van!*”

Streibl Róza⁶ húsz éves volt (1923, lakhely Vókány), amikor kiskassai, devecesteri társaival együtt elvitték Újpetrére, innen Kozármisleny útvonalon

át Pécsre, a helyi Lakits laktanyába, majd 5 hétig vonatoztak Oroszországba. Dolgoztatták őket Dnyepropetrovszkban, majd a Kaukázusba (Groznijsba) kerültek, ahol az „*embert számmal hívták, nem a nevével!*” Az övé 2227-es volt. Itt főleg sáncokat ástak. Végül az Urálba kerültek. Ide Magyarországon kívül Szerbiából és Romániából is kerültek rabok. Ők is svábok, illetve erdélyi szászok voltak. Együtt dolgoztak az ide telepített Volga-menti német családok tagjaival. Ők napszámba jártak, többet fizettek nekik. **Streibl Róza** összesen öt évig volt távol hazájától. 1950. október 6. éjjelén ért haza.

A határon túliakkal készült interjúk között szerepelt a bácskai **Ábel János**⁷ vallomása is, akinek a Csében/Dunacséb/Celavero nevű sváb településen letelepedett családjából édesanyját vitték ki Oroszországba. Űgyszólván az egész családja megszervezte a második világháborút és annak következményeit. Ebben a községben 1800-2000 német élt. 1944 októberében vonultak be a szovjet csapatok Bácskába a szerb partizánokkal együtt. December 28-án hívták be édesanyját a helyi iskolába, közölték vele, hogy december 31-én elviszik őket a Szovjetunióba. Karácsonytól szilveszterig közel 114-120 főt vittek el, 19 napig utaztak marhavagonban. Valahol az Urál hegységben volt a táboruk (Bokovo, Druzskovka környékén), ahol főleg bácskai svábok voltak. Másnap már levitték őket a bányába dolgozni, tavasszal és nyáron mezőgazdasági munkát végeztek. A hastífusz terjedése kritikus időszak volt: „*nagyon sokan meg is haltak benne. Aki fejtífuszt kapott, az általában meg is halt. A másik a dizentéria, a hasmenés nagyon levette őket a lábukról.*” Csalánnal és csalágyökérrrel gyógyították egymást, túlélte, 3,5 év után, 1948 táján jött haza.

A felvidéki **Bartók Lajos**⁸ (Görgő, ma: Spissky Hrnov, Szlovákia) húszévesen hurcolták el ún. „*három napos munkára*”. *Kassán* volt a gyűjtőpont, szülőfalujából közel 100 főt vittek ide. Csak azt engedték haza, aki még nem töltötte be a 18. életévét, illetve süketnéma vagy béna volt. A szlovák hatóság emberei az oroszoknak adták át őket. *Eperjesen* keresztül a lengyelföldi *Sanok* gyűjtőtáborba kerültek, onnan vonatszerelvénnyel utaztak 26 napot, először a *Kujbisevi* 2. lágerbe kerültek, ahol 2500 fő raboskodott. Egyébként közel 30 ezer rabot foglalkoztató 15 táborrészleg volt ebben a városban. Egy ideig az itteni gyárban dolgoztak, majd a transzport egy részét a Kaukázusba, a másik részét az Urál térségébe irányították. Túlélését az élni akarásnak, az összefogásnak is köszönheti. A falubelijeivel testvérszövetséget kötöttek, vigyáztak egymásra, és mint mondja: „*ki mit tudott szerezni, azt megosztottuk, és így mind a hatan haza tudtunk térni. Ha kevés is volt, de mégis tápláltuk egymást. Egyszer el voltunk keseredve, mert azt mondta nekünk az orosz tiszt, hogy kapott egy parancsot, hogy akit civilből*

vittek el, azokat civillágerbe kell áthelyezni. És azt mondta nekünk jóindulatból ez az orosz tiszt, hogy változtassuk meg a vallomásunkat, mert mi mindenütt mondtuk, hogy minket három napi munkára vittek el. Ők ezt szégyellték, és ezért Moszkvából kaptak parancsot, hogy távolítsanak el minket a katonafoglyoktól, vigyenek civillágerbe, mert ottan volt nagy orosz civil láger, oda. Muszáj volt megváltoztatni, valamilyen alakulatot beírni, én soha nem ismertem ezeket az alakulatokat, én is mondtam valamit, azt se tudom. A 21-es gyalogezredet mondtam, más-különbön minket áttettek volna a civil lágerba. Ebben annyiban volt jobb, hogy itten mégis nemzetközi egyezmény volt életben. Orvosnő kóstolta az ételt, hogy meg lehet-e enni, ha nem, akkor nem hagyta kiosztani. Télen kaptunk téli ruhát, amit a frontos halottakról szedtek le, csupa vér volt, de mégis meleg volt.”

A hazatérésük is körülményes volt, a transzportokat Máramarosszigetre irányították, itt újra névegyeztetés történt, ha valakinek a nevét megkeverték, mert az illető ellenkezett, visszavitték a küldő lágerbe. Egyébként 1948-ban a már Romániához tartozó Máramarosszigeten magyar kormánybiztosok fogadták a hazatérő hadifoglyokat: *„Ezek megsúgták, hogy mondjuk magunkat anyaországinak, mert a felvidékiek visszamaradtak Máramarosszigeten, mert Csehszlovákia nem akarta kiváltani őket. A jugoszlávok meg éhségstrájkot tartottak, mert ők annyian összegyűltek ottan, a jugoszláv kormány meg nem volt hajlandó őket kiváltani, mert a költséget ki kellett valakinek fizetni. Mi magyar anyaországinak mondtuk magunkat, majd aztán Debrecenben tűnt ki, hogy lényegében mink Szlovákiához tartozunk.”* A felvidékiek végül a zöldhatáron átszökve jutottak haza, nem büntették meg őket.

Nem mindenkinek volt egyforma a hazaérkezése. Egyesek betegek voltak, ők hamarabb hazakerültek. **Bartók Lajos** elmondása szerint sokan őutána kerültek haza: *„mert a bátyám is volt. Ő Kijevbe volt, ő karácsonykor jött, én augusztusban, 1948-ban. De egy a Kardos János nevezetű ember, ez 5 évig volt oda, ő a Kaukázusban volt, ahol az a sok ember meghalt, mert 32 meghalt Görgőről.”*

A magyarországi svábok hazatérésének folyamata is több fázisban zajlott, egy részüket az NKVD irányításával erőszakkal Németországba szállították, mondván, Magyarországon megkezdték a németek kitelepítését.

Mások hazajöttek, és a kitelepítés várt rájuk és hozzátartozóikra. Az is megtörtént, hogy a családtagokat már rég kivitték Németországba, és egykori házukban idegenek laktak.

Sokaknak végül mégis sikerült eredeti otthonukba visszatérni. Egyes településeken a vegyes házasságban élő, elmagyarosodott sváb családokat békén hagyták.

A felvidéki hadifoglyokhoz, civil internáltakhoz hasonlóan a délvidékieknek, erdélyieknek és a kárpátaljaiaknak is választaniuk kellett a megcsonkított Magyarország és az idegen uralom alá került szülőföldjük között. Akadtak olyanok is, akiknek nem volt családjá, közeli hozzátartozója, illetve saját jövőjük érdekében, egyéni számításból a magyar hazát, az anyaországot választották.

ELŐKERÜLT OKIRATOK A VITATOTT ÉS LETAGADOTT LÁGEREK LÉTEZÉSÉRŐL

Oktyabrszkijba történő második látogatásunk idején **A. N. Smelev**, a helyi közigazgatási hivatal elnöke egyszerűen letagadta, hogy a város építésében magyarországi civil internáltak és hadifoglyok vettek részt. Továbbá tagadta, hogy a város területén 1945–1950 között munkatáborok üzemeltek volna. Megjegyzendő, hogy a pécsi Német Kör és a város vezetősége közti levélváltások sokaságából az is kiolvasható, hogy eleinte támogatták a Lapsin által tervezett emlékmű harmadik változatának felállítását, ám miután a város veteránszövetsége kategorikusan ellenezte az emlékjel-állítási akciónkat, a város vezetősége is meghátrált és megtagadta az engedélyek kiadását. A város vezetőjének és a veteránszövetség elnökének valótlan állításait sikerült megcáfolni több, azóta feltárt levéltári irattal. De ez sem érdekelte őket, durva, elutasító hangnemben közölték Lapsinnal, hogy az *„egykori fasiszták, illetve a magyar és német foglyok leszármazottaival nem fognak együttműködni”*. Figyelmen kívül hagyták azt is, hogy a helyi városi levéltárban **Kasapov** helytörténész (Lapsin barátja) által felkutatott, előkerült iratsomók meggyőzően igazolták Oktyabrszkij és vonzáskörzete területén a vitatott és letagadott lágerek létezését.

A kérdés tisztázásában **Borisz Hrisztov** ufai újságíró is segíteni próbált, aki az oktyabrszkiji múzeum vezetőinek biztatására arra vállalkozott, hogy ismeretterjesztő cikksorozatot ír a Baskíriába hurcolt magyar és német hadifoglyok, civil internáltak és a Szovjetunió régióiból ide száműzött különböző nemzetiségű csoportok szenvedéseiről. Azonban, mint később kiderült, nemes kezdeményezése elakadt, mivel az ufai levéltárakban az általa keresett anyagok nagy részét titkosították. Másrészt az NKVD által kezelt és őrzött, a lágerek ügyviteli okmányait, a foglyok kartonjait, a temetőkönyvek anyagait tartalmazó fondokat csak a moszkvai levéltárakban lehet kutatni. Megjegyzendő, hogy ezután tőlünk kért a civil internáltakkal kapcsolatos visszaemlékezéseket, más fellelhető iratokat, de cikksorozata így sem született meg.

További tényfeltáró tevékenységünk előmozdítását elsősorban Lapsinnak köszönhetjük, akinek a közvetítésével **Kasparov** helytörténész rendelkezésünkre bocsátotta a birtokában lévő NKVD-dokumentumok másolatait. A későbbiekben a város vezetőségének dacos tagadását csakis ezekkel az 1947–1952 között keletkezett dokumentumokkal tudtuk megtörni.

Vajon ezek a dokumentumok miről mesélnek? Lássuk sorjában.

1947. december 12-én Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke *Igazolás*⁹ adott ki arról, hogy a 1701. sz. munkásszázad számára a folyó év december 12-én egy 30x30 méteres földterületet jelölt ki az elhunyt internált németek eltemetésére, amely Oktyabrszkij város észak-nyugati térségében, a városi polgári temetőtől 500 méterre található.

1949. május 25-én **Kocsergin főhadnagy**, a 1701. sz. munkásszázad parancsnoka a hatáskörébe tartozó internáltak Oktyabrszkij városban létesített temetőiről hivatalos *Emlékeztető*¹⁰ készített. Ebből megtudjuk, hogy az *1. sz. temető* az oktyabrszkij városi polgári köztemető peremén létesült, és az eltelt időszak alatt itt 9 internált személyt hantoltak el. A sírokat a hivatalos előírások alapján ismertetőjelekkel látták el.

A munkásszázad *2. sz. temetője* szintén Oktyabrszkij városban található, 700 méterre az észak-nyugati irányban lévő polgári temetőtől, illetve a 200 méterre lévő Fluding mellett van. Ide 7 internált személyt temettek el.

Az Urussu állomástól dél-keletre, 1 km-re, és az erőműtől 800 méterre, dél-nyugatra lévő sírkertben 1 internált van eltemetve.

Az 1947. december 12. és 1949. május 25. közötti időszakban összesen 17 internált halt meg, valamennyien a 1701. sz. munkásszázad mobilizált munkásai voltak. A nevük sajnos mindmáig ismeretlen.

A Feljegyzéshez **Kocsergin főhadnagy** a munkásszázad 1. és 2. sz. temetőiről készített helyszínrajza¹¹ hozzátartozik.

Az oktyabrszkiji 1701. sz. munkásszázad 1. és a 2. sz. egymással szomszédos sírkertjét elhagyatott állapotban találtuk. A vasút mellett terül el, és az 1952-ben bezárt polgári temető veszi körül. Bejárat felőli részén már a sírokon elhelyezett garázsok és egyéb épített objektumok sorakoznak.

2016 júliusában – hatósági engedély nélkül¹² – a helyi értelmiség és a volgai németek aktivistáinak támogatásával felavattuk Jurij Lapsin *Kereszt angyal* nevű emlékjelét a Mullin 1 temetőben, melyet kérésünkre **Konsztantin atya**, a helyi pravoszláv pap felszentelt, és közösen imádkoztunk halottaink lelki üdvéért, akiket ima nélkül temettek el. Az emlékjel építése érdekében nem tartottuk célszerűnek, hogy az alábbi mondatot végül

felvesszük rá: „1944-TŐL MAGYARORSZÁG TERÜLETÉRŐL INTERNÁLT POLGÁRI LAKOSOK EMLÉKÉRE. ÁLLÍTATTA A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK PÉCS-BARANYAI NEMZETISÉGI KÖRE A SZOVJETUNIÓBA HURCOLT POLITIKAI FOGLYOK ÉS KÉNYSZERMUNKÁSOK EMLÉKÉVE ALKALMÁBÓL 2016.” Azonban a koszorúra kötött nemzeti színű szalagon mégis szerepelt ez a felirat.

A gyászszertartáson is elhangzott, hogy korábban ide lettek elhantolva a Magyarországról internált magyar és német rabok és a városba deportált, száműzött volgai németek.

A városi hatóság emberei távol maradtak, csupán a helyi televízió riportereit küldték ki, hogy a szertartás és a megemlékezés menetét felvegyék. Az emlékbeszédet tartó szónokokkal interjú is készült.

A koszorúzással egybekötött közös megemlékezésre eljöttek a helyi civilszervezetek képviselői is: **Greb Voldomar**, a helyi, a Volga-mentéről származó, ide telepített német családokat összefogó egyesület elnöke, **Raul Gaun** Berlinben élő történész, író, **Kasapov Ravil**, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója, valamint Oktyabrszkij város magyarbarát értelmiségének képviselői (**Szergej Telicsko** vállalkozó, **Ruszlám Kamaletgyinov** sportoló, **Vladimir Dobrin** oktató, **Oleg Nyikolajev** építész, **Ragyik Gabdulin** grafikus, **Albert Uszmánov**, az Alkotók Háza vezetőségi tagja, **Vjacseszlav Muhin**, **Ruszmán Uszmánov** és mások).

OKTYABRSZKIJ: A 9001/1. SZ. LÁGER TEMETŐJE

Lapsin Jurij barátjának, **Kasapov Rail Akramovicsnak**, a Zsivi Zsemlja nyomolvasó osztag vezetőjének köszönhetően újabb forrásanyagokkal tudjuk igazolni, hogy Oktyabrszkij város területén a fentebb említett munkatáborokon (az 1852. sz. mobilizáltak munkalágerére és az 1., 2. sz. lágerrészlegre, az 1701. sz. munkásszázadra gondolunk) kívül más lágerek is léteztek.¹³

A címre is eljuttatott, 1949–1950 között keletkezett 14 levéltári iratmátsolat áttanulmányozása során derült ki, hogy az 1947-ben felállított 9001/1. és 2. sz. német hadifogoly főlager lágerrészlegeivel együtt szintén Oktyabrszkijban működött, és a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszeréhez tartozott.

Az 1949. május 24-i keltezésű *Jegyzőkönyvben*¹⁴ a lager felelős vezetőinek megállapítása szerint a 9001/1. sz. lager temetője 1947. május 25-én került megnyitásra. 1947–1949 között összesen 42 sírhantot vettek számba. Ebből a 9001. sz. fő tábor 1. lágerrészlegének 34 elhunyt foglya közül 1947-

ben 19, 1948-ban 14, 1949. május 24-ig 1 főt helyeztek örök nyugalomra. A 9001. sz. fő tábor Zaitovszki 2. sz. lágerrészlegéhez 8 sírhant tartozott.

A lágereközpontban a titkosított jelzésű iratokat (a halottakat orosz ábécé sorrendben nyilvántartott temetőkönyv, személyi kartotékok stb.) az előírások alapján szigorúan őrzik.

Az említett *Jegyzőkönyv* szerzői megállapítják, hogy a lágerekhez közeli temető működtetésével és használatával kapcsolatban hivatalos hatósági engedéllyel nem rendelkeznek. A szemle idején több sírhantot erősen megrongálva találtak, sok helyen nincs feltüntetve az elhunyra utaló tábla és számozása, valamint a meglévők is több esetben eltérnek a temetőkönyvben lévő adatoktól.

A lágerek- és temetőkönyv ellenőrzése folytán az is kiderült, hogy 1947 folyamán négy hadifogoly másutt, nevezetesen a Zaitovszki temetőben lett minden ismertető jel nélkül eltemetve. Ufa város temetőjében 1948-ban 3 hadifogolyt helyeztek ottani sírba.

Az ellenőrző bizottság 1949 májusában 2 napos határidőt adott az illetékes lágerevezetőknek, hogy küszöböljék ki a mulasztásokat: a hadifogoly-temetőket körbevevő kerítés megjavítása, a sírhantokon a temetőkönyv alapján helyezték el az ismertető jeleket, táblákat, azon tüntessék fel az elhunyt nevét, hivatalosan regisztrálják be a temetőt a helyhatóságnál, ennek határozatát juttassák el a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer vetőségenek címére.

A *Jegyzőkönyvet* a következő tisztek írták alá: **Grigorjev kapitány**, a Baskír ASZSZK MVD OPVI táborrendszer meghatalmazottja, továbbá a 9001/1. sz. lágerrészleg képviselőjében **Liszenko kapitány**, **Petuhov kapitány**, **Pojarkov főhadnagy**.

A 6. sz. 1950. január 6-án keltezett *Jegyzőkönyv*,¹⁵ amelyet „titkosított” iratként jegyezték, a már fentebb idézett 1949. május 24-én keletkezett *Jegyzőkönyvhöz* szorosan kapcsolódik. Ebből megtudjuk, hogy az Oktyabrszkijji ORB 9001/1. és a Zaitovszki ORB 2. sz. lágerek temetőjében az 1947–1950 közötti időszakban összesen 43 sírhantot vettek leltárba, egy fővel a korábbi 8-ról 9-re növekedett a *Zaitovszkban* eltemetett hadifoglyok száma. Megjegyzem, hogy az 1949. május 24-én keltezett *Jegyzőkönyv* adataihoz képest az 1950. január 6-án keltezett *Jegyzőkönyvben* tévesen felcserélték a 2. és az 1. sz. lágerrészlegek temetőinek adatait. A közölt számadatok azonban összességében megegyeznek. A hivatkozott *Jegyzőkönyvet* egyébként az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság rendeletének értelmében, pontosabban a temetők átadásának (átadó: **Batalov hadnagy**, a 2. sz. ORB képviselője) és a temetők átvételének (átvevő: **Ogyinokov kapitány**, Oktyabrszkij város MVD

képviselője) esetét rögzítő irat, az 1949. december 3-i keltezésű N-2/0199 hivatkozási számú parancs, 1 DSZD parancsnoki utasításra készült. Az irat 3. pontja külön kitér arra, hogy 4 hadifogoly holtteste Zaitov falu polgári temetőjében van eltemetve. A 4. pontban kihangsúlyozzák, hogy a hadifoglyok sírkertjét fakerítéssel körbekerítették, a rendbe hozott sírhantokon számozott táblák vannak elhelyezve. Csatolják a temetők térképvázlatát is.

Az iratokból az is kiolvasható, hogy 1950-től Oktyabrszkijban a 9001/1. és a zaitovi 2. sz. lágerrészleget teljesen felszámolták, illetve máshová telepítették át. A hadifogolytemetőket a város belügyi főosztályának hatáskörébe adták át. Ebből az is kikövetkeztethető, hogy a későbbi években a város vezetősége kegyelet nélküli döntést hozott: az úgynevezett „*fasiszta hadifoglyok*” rendezett temetőit sorra felszámolta, likvidálta. A kiadott építkezési engedélyek alapján a sírkertekre különböző ipari objektumokat emeltek.

A leírtakat alátámasztja az Oktyabrszkij város népképviselőinek végrehajtó bizottsága által 1950. január 7-én meghozott *Határozata*,¹⁶ amely a Verhnye-Zaitov településtől dél-nyugati irányban 2 km-re lévő hadifogolysírkert bezárásáról rendelkezett, és a további temetkezések leállítása mellett döntött, valamint kötelezte a temetőért felelős 2841. sz. katonai helyőrség parancsnokát, hogy zárókerítést helyezzen el a folyó év április elsejéig. A kiadott *Határozat* hiteles aláírói: **R. Zakirov**, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának elnöke és **G. Bagramov**, Oktyabrszkij város népképviselői végrehajtó bizottságának titkára.

Visszatérek az időrendben keletkezett 3. sz. irathoz,¹⁷ amely az 1949. május 24-i *Jegyzőkönyv*ben lefektetett hiányosságok kiküszöbölésével kapcsolatos. A kézzel írt feljegyzést ebben az okiratban említett ellenőrző bizottság részére **Pojarkov főhadnagy** készítette. Beszámolt arról, hogy a 9001/1. sz. lágerrészlegtől 200 méterre dél-nyugati irányban, 2 km-re Zaitov településtől kialakított hadifogoly-temető kerítését megjavították, a sírhantokon nevesített, számozott táblákat helyeztek el.

A 4. sz. irat¹⁸ részletes térkép, a város fontosabb objektumainak, temetőjének vázlatát ábrázolja, és bemutatja a város szélén elterülő központi polgári temetőt és a tőszomszédságában külön kialakított 9001/1. sz. lágerrészleg hadifogolytemetőjének sémáját. A sírhantok a 40. sz. építkezési munkaterület peremén vannak bejelölve.

Az 5. sz. irat¹⁹ a 2840. és a 2841. sz. katonai tábor 1. és 2 sz. hadifogoly-temetőjének térképvázlatát mutatja be.

Az 1. sz. temető térképvázlata szerint Oktyabrszkij város és a Narisevo lakótelepet összekötő Kooperatív és Észak/Szevernya 2,5 km-es útszakasz

mentén létesített tehergépkocsi-javító üzemtől 200 méterre, az 1. sz. Építkezési Igazgatóságtól 100 méterre, illetve a két objektum között kialakított hadifogoly-temetőben – az 1947–1949-ben keletkezett iratok szerint – 10 főt hantoltak el. Oroszból történő átírás szerint közlöm a neveket: az 1. sz. sírban **Poppe Hans Hans** (1911), a 2. számúban **Karnker Walter Jamil** (1912), a 3. számúban **Fribe Herman Aviust** (1905), a 4. számúban **Galov Valentin Franc** (1921), az 5. számúban **Rezing Franc Engelberg** (1915), a 6. számúban **Bekman Villi Karl** (1913), a 7. számúban **Müller Csajnriz Mihael** (1913), a 8. számúban **Bolender Karl Hans** (1914), a 9. számúban **Fiser Gans Dítirh** (1920), a 10. számúban **Bosncerdser Bernhard Johan** (1915) van eltemetve.

A 2. sz. temető térképvázlata Oktyabrszkij város és a Narisevo lakótelepet összekötő Kooperatív és Észak/Szevernaja 2,5 km-es útszakasznak 1 km-es bekötőútját is ábrázolja, amelynek végén feltüntették a 9001/1. sz. lágert és a mellette létesített 2840. és a 2841. sz. katonai helyőrséget. Mögötte kb. 200 méterre alakították ki a 9001/1. sz. lágertemetőt. Itt 1947–1949 között összesen 9 főt temettek el. Oroszból történő átírás szerinti nevek: az 1. számú sírban **Lederla Georg Fridrih** (1912), a 2. számúban **Jan Verner Kurt** (1928), a 3. számúban **Smidt Walter Adolf** (1901), a 4. számúban **Mende Ottó Péter** (1921), az 5. számúban **Zelm Ottó Johan** (1903), a 6. számúban **Suld Anton Anton** (1920), a 7. számúban **Morgenrot Kurt Henrik** (1923), a 8. számúban **Fon-Danvic Hans Joahim-Cugo** (1921), a 9. számúban **Fiser Hans Dítirh** (1920), a 10. számúban **Dikman Dítirh Herman** (1892) nyugszik.

1949. december 14-én az 55. regisztrációs szám alatt Oktyabrszkij város Kommunális Gazdasági Osztálya *Igazolást*²⁰ adott ki arról, hogy a 2840. sz. katonai helyőrség mellett létrehozott hadifogolytábor részére 1947. augusztus 5-én temetőterületet utalt ki. A parcella a 2,5 km-re lévő Oktyabrszkij város észak-nyugati körzetében van, 200 méternyi távolságra az Oktyabrszkij-Tujmazi útvonaltól. Mivel a város területének bővítésére kijelölt területen a SZU-1 cég építkezése folyik, ezért a korábban kijelölt temető területét az itteni szervezetek elfoglalták. Így számolták fel három év után ezt a hadifogolytemetőt is.

OKTYABRSZKIJ: ORB 9001. SZ. FŐLÁGER, MOSZKOVKA TELEPÜLÉS 3. SZ. LÁGERRÉSZLEGE

Szrjabkov főhadnagy, az itteni lágerek egyik törzsparancsnokának 1949. május 25-én írt *Feljegyzéséből*²¹ szereztünk tudomást arról, hogy az ASZSZK MVD OPVI táborparancsnokság Oktyabrszkiji ORB 9001. sz.

főlágerének volt egy Moszkovka település közeli 3. sz. lágerrészlege is. Ennek hadifogoly-temetője feltételezhetően a faluhoz közeli észak-nyugati domboldalon, a dél-keleti irányba vezető Oktyabrszkij–Urusszu közúttól számítva 1000, az erdő szegélyétől pedig 400 méterre helyezkedett el. Az irat az 1949. május 24-én keltezett *Jegyzőkönyv* csatolmánya, amely a hadifogolytemetők állapotát felmérő bizottság kérésére készült.

1949. október folyamán Oktyabrszkijban egy újabb *Jegyzőkönyvet*²² állítottak össze, amelyben arról esik szó, hogy **Parkin M. F. főhadnagy**, a 2842. sz. katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka a 9001/3. sz. táborrészleg hadifogoly-temetőjének a további felügyeletét **Vaszilij őrnagynak**, az MVD GO Oktyabrszkij Belügyi Főosztálya parancsnoka helyettesének átadja. Erre kötelezi a feleket az SZSZKSZ Belügyminisztériumának 1949. május 25-i, N-324. sz. rendelete és a 2842. sz. katonai helyőrség parancsnokának 1949. július 7-i N-3/SZO1173. sz. parancsa.

A leírás szerint az említett hadifogoly-temető rendezett állapotban van, be van kerítve, a halmokon – a temetési könyvvel megegyező – ismertető jeleket, számokat helyeztek el. Területe dél-keleti irányban, az 1 km-re lévő Oktyabrszkijhoz tartozó Moszkovka település körzetében van.

A *Jegyzőkönyvhöz* a hadifogolytemetőről készült kétféle térképvázlatot is csatoltak.

Az első *helyszínrajz*²³ szerzője **Parkin M. F. főhadnagy**, az SZSZKSZ MVD 2842. sz. katonai helyőrség megbízott törzsparancsnoka, aki a 9001/3. sz. Moszkovka település közeli láger hadifogolytemetőjét személyes rajzával örökítette meg (az egyszerűsített temetővázlatot²⁴ **Rjabkov főhadnagy**, a láger törzsparancsnoka készítette).

A temető helyrajzán a következő fontosabb földrajzi pontok, objektumok kerültek feltüntetésre: az Ik folyó és az Oktyabrszkij–Urusszu közötti területen Moszkovka település terül el. Az Ik folyón is átívelő főút észak-keleti oldalán útelágazás vezet Makszjutovo település irányába. Az út torkolatánál az MVD 9001/3. sz. lágerrészleg barakkjai kerültek felállításra. A tábor szálláshelyétől jobbra, kb. 1000 méterre, az erdőszegélytől kb. 400 méterre, a karsztdombok alján van bejelölve a hadifogolytemető. Az előírások szerint a temetőt háromszor 25 sírnyi négyszögre osztották. Minden négyszögben van 5 sor, és minden sorban 5 sír. A sírok száma feltételezhetően kb. 75. Névsort nem mellékeltek.

A derékszöget képező utak fölött, az Oktyabrszkij–Urusszu főútszakasz és Makszjutovo település felé a főútból leágazó út északi oldalán, amely

területet északon az Ik folyó határol, volt a hírhedt Alabastrom gyár, mellette az útépitők szerelóműhelye, a másik oldalán pedig a gyár lakótelepe. Tehát a hadifoglyokat a kőfejtőben és az alabástromot feldolgozó gyáregységben foglalkoztatták.

A helyi lakosok visszaemlékezése szerint a felsorolt munkatáborok rabja-it Oktyabrszkij város 5-10 km-es körzetében lévő településeken is foglalkoztatták (Moszkovka, Mullin-1, Mullin-2, Alekszandrovka, Bugulma, Pervomajszkoje stb.).

A Szovjetunió összeomlását követően, 1991 decemberében a *Baskíria* című napilap 5. számában *Az emberi maradványok nem jelentenek veszélyt* címmel vitasorozatot indított annak kapcsán, hogy Oktyabrszkij város vezetősége a helyi magyar, német hadifogoly-temetők kérdésével nem akar foglalkozni, miközben szemet hunynak afölött, hogy a rabtemetőkre új épületeket emelnek.

A cikksorozathoz hozzászólt *Garipov M.*,²⁵ Oktyabrszkij város egykori főépítésze. Ő kategorikusan ellenzi a hadifogoly-temetők felszámolását, ám ha mégis elkerülhetetlen lenne, azt javasolta, hogy az emberi maradványokat exhumálni kell, ezt követően pedig meg kell szervezni az áttemetésüket olyan helyre, ahol senkinek sem lesznek útjában, továbbá az itt számba vett halottak névsorát a sajtóban is le kell közölni, hogy a jövőben jelentkező hozzátartozók a tömegsírok fölött fejet hajtsanak, koszorúzzanak és gyertyát gyújtsanak.

Az újság ugyanebben a számában leköszölte *Haun R.*,²⁶ az oroszországi németek Újjászületés Szövetsége oktyabrszkiji alapszervezete elnökének cikkét is, aki a német–orosz megbékélés jegyében a hadifogoly-temetőkben, a városok parkjaiban emlékművek állítását sürgette. Mindkét cikkíró javaslata süket fülekre talált az eltelt 24 esztendőben.

A helyi német szervezet egykori elnöke, *Haun* jelenleg Berlinben él, onnan segíti anyagi és erkölcsi vonatkozásban itt maradt földijeit. A szervezet tagjai Oktyabrszkijban is köztiszteletnek örvendő *Voldomar Alekszandrovics Greb* elnökükkel együtt úgy döntöttek, hogy nem vándorolnak ki, Oktyabrszkijban maradnak. A hagyományörzés tekintetében elszántak, a családtagjaikat, a fiatalokat is arra buzdítják, hogy ne adják fel nyelvüket, identitásukat, erről győződünk meg, amikor több órás eszmecsere-t folytatunk a helyi német közösség aktivistáival, a klub vezetőivel.

Két akcióban is sorsközösséget vállaltak velünk. Ott voltak a Mullin-2 temetőben, amikor közösen, polgári engedetlenséget gyakorolva felszenteltettük a magyar és német halottak tiszteletére állított emlékjelet.

A város vezetőinek tiltása ellenére is eljöttek a városi múzeumba, hogy kibeszéljük közös fájdalmainkat, és egy rögtönzött kiállítás keretében bemutatassuk a magunkkal hozott malenkij robottal kapcsolatos tárgyi emlékeket, kiadványokat.

VILÁGHÁBORÚS ÉS MALENKIJ ROBOT EMLÉKHELYEK TATÁRFÖLDÖN

Az uráli régió keleti, délkeleti részén elterülő Baskíriát – Oktyabrszkij térségében, két időzóna határában – a Tatárföldtől az Ik folyó választja el. Így a baskíriai időzónából az Ik folyó hídján áthaladó mikrobuszunkkal a tatárföldi, hivatalosan a moszkvai időzónába (UTC-hoz viszonyítva +3/MSK) kerültünk.

A 68 ezer km²-es Tatárföld összterülete a kelet-európai-síkságon fekszik, ahol 3 868 537 fő él. A 2002–2016-os itteni népszámlálási adatok szerint ennek 52,92%-a tatár, 39,49%-a orosz, 3,35%-a csuvas. Több mint 160 ezer fő egyéb etnikai csoportokhoz tartozik (udmurtok, ukránok, mordvinok, marik, krjasen tatárok, baskírok, azeriek, fehéroroszok, örmények, üzbégek, tádzsikok, zsidók, németek, kazakok, grúzok, moldávok, romák, lezgek stb.). Megjegyzendő, hogy a 800 főnél kisebb csoportok között egykori magyar emigránsok, hadifoglyok, internáltak, főleg Kárpátaljáról elszármazottak asszimilálódott utódai is élnek.

A Tatárföld szomszédos területei északra a Kirovi terület, észak-keletre Udmurtföld, délkeletre Baskíria és az Orenburgi terület, délre a Szamarai terület, délnyugatra az Ujanovszki terület, nyugatra és észak-nyugatra Csuvasföld és Mariföld. A hatalmas méretű sztyeppék legmagasabb pontja 343 méter. Tatárföld átmérője észak-déli irányban 290 km, kelet-nyugati irányban 460 km. Főleg a Volga és a Káma folyók között helyezkednek el, síkságait ettől kisebb, nagy részén hajózható folyók (Ik, Belaja, Vjatka) is átszabdalták. Legnagyobb tava a Qabanka. Ezen kívül a Káma mentén több, 40 kilométer szélességet is elérő, jól hajózható, halakban gazdag víztározó, például a híres kujbisevi, nyiznsnyekamszki víztározó van. Az utóbbin Jelabuga felé áthaladtunk, az itteni vízierőmű építésén – a levéltári adatok és visszaemlékezések szerint – magyar és német rabok is dolgoztak.

Egyébként Oroszország egyik leggazdagabb köztársasága Tatárföld, amely egy vallásilag toleráns muszlim terület. A két legnagyobb iparág az olajipar és a gépipar (Kamaz). Kőolajban, gázban, gipszben és még számos ásványi kincsben gazdag terület, amelyeknek 1944–1950 közötti kitermelésében, feldolgozásában ugyancsak alkalmazták magyar hadifoglyok és

A Tatár földön diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifogolytáborok, láger-részlegek temetőinek jegyzéke, amelyekbe magyar hadifoglyokat és internált civileket is temettek

Nr	Település (temető)	A láger működési ideje (mértől meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifogoly-temető, táborparancsnokság	Magyar sírok száma	Német sírok száma	Összesen
1.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Jelabuga/Elabuga, Arszkij Arszk temető	1945.06.–1949.03.	Jelabugai főtábor száma: 97. 700 m északra Jelabugától. Jelabugai körzet. Na területi gorodszkogo kladbicsa, külön hadifogoly-temető, fennmaradt teljes egészében 2 parcella.	2	707	709
2.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Arszkij Arszk	1940–1949	Arszki 3655. sz. kórház. Arszktól 1500 m-re keletre, a Kazán-gorkijj országúton, az úttól jobbra 50 méterre. Hadifogolytemető. Teljes egészében fennmaradt, erdő nőtte be.	103	1810	1913
3.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Volzsszk	1945. 05.–1948. 03.	Volzsszk, 119. sz. főtábor 5. altábor részleg Volzsszk, Volzsszki körzet (Mari ASZSZK),	2		2
4.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Kazán	1945. 05.–1948. 03.	Kazán, 119. sz. főtábor 3. altábor részleg Kazán, Szverdlóvszki kerület, Arhangelszki temető	18/2		20
5.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Zelenodolszk		Zelenodolszki 119. sz. főtábor, 1. altábor részleg			
6.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Kukmor		Kukmor, 374. sz. főtábor, 2. altábor részleg			
7.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Lubjanszkij		374. sz. főtábor, 2. altábor részleg			
8.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Bjatszkie Pojan járás, Bjatszkie Pojan település		Bjatszkie Pojan, 374. sz. főtábor 4. altábor részleg			
9.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Buguljma		Buguljma, 373. sz. főtábor, 3. altábor részleg			
10.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Kamszkij		Kamszkij, 373. sz. főtábor 2. altábor részleg			
11.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Buinszk		Buinszk, 375. sz. főtábor, 1. altábor részleg			
12.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Zelenodolszk		Zelenodolszk, 119. sz. főtábor 1. altábor részleg, Troicke polje út	22 h.f. 3 int.		25
13.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Zelenodolszk		Zelenodolszk, 3656. sz. kórház Zelenodolszk, Troicke polje út.	50/3		53
14.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Lenínogorszk		Lenínogorszk, 347. sz. főtábor 0. altábor részleg			
15.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Nurlat		Nurlat, 375. sz. főtábor, 0. altábor részleg			
16.	Tatarsztan/Tatár ASZK, Semordan		Semordan, 374. sz. főtábor, 0. altábor részleg			
Összesen:				127	2517	2722

civil internáltak ezreit. A halálra hajszolt rabok egy része az itteni lágertemetőkben, sokfelé jeltelen sírban nyugszik.

A nyugat-európai ember számára e vidék időjárása szeszélyes, változó, olykor kibírhatatlan, egészségromboló. Télen csípős hideg (meghaladja a mínusz 30 fokot), nyáron tikkasztó, száraz meleg van (eléri a 30 fokos forróságot is).

A túlélők emlékirataiból tudjuk, hogy sokan halálukig sem feledték el Aznakajevo, Almetyjevszk, Bavli, Bugulma, Jelabuga, Zainszk, Zelenodolszk, Leninogorszk, Naberezsniye Cselni, Nyizsnyekamszk, Nurlat, Tyetyusi, Csisztopol nagyobb városok és Arszk, Urusszu, Mengyelejevszk, Bolgar stb. járási székhelyek, kisebb települések neveit, amelyekhez lágerbeli szenvedéstörténetük kapcsolódik.

A baskírföldi Oktyabrszkijtól a Tatárföld fővárosa, Kazán²⁷ (alapítási éve: 1005, Kazany) 400 km-re, tőle pedig Moszkva 800 km-re van.

Kazánban székel Magyarország főkonzulátusa,²⁸ amely 2016 körül nyílt meg. A főkonzul elfoglaltsága miatt nem tudott velünk találkozni. Azonban a pécsi Német Kör elnökszönyarával telefonon és e-mailben is tartotta a kapcsolatot, és emlékutunkhoz szakmai útbaigazítást, segítséget nyújtott. A hatóságokhoz intézett levelei azonban hatástalanok maradtak.

JELABUGÁBAN

A közel 80 ezer lakosú Jelabugát (Elabuga, Yelabuga),²⁹ amely egyben a mintegy 10 ezer lakosú járás központja is, régtől fogva az orosz kereskedők városának tartották. Műemlékeit télen és nyáron turisták százai csodálják. Idegenvezetői szerepkörben *Jurij Lapsin* tökéletesen összegzi a térség látnivalóit, szépségeit. Megtudjuk, a Káma folyó jobb partján elterülő várost 1007-ben alapították, 1780-ban pedig II. Katalintól megyeszékhelyi rangot kapott. Tatárföld fővárosától, Kazanytól 200 km-re fekszik, és ma a térség második legnagyobb városa.

A városhoz kötődő híres személyiségek közül leginkább a festő *Siskin*³⁰ a legismertebb. Itt született és nőtt fel továbbá a tudós, kutatóorvos *V. M. Behtyerev*, akinek a nevét az Állami Pszichoneurológiai Tudományos Kutatóintézet is viseli.

A sztálinisták ebben a városban kergették öngyilkos halálba az ide kitelepített *Marina Cvetajeva*³¹ költőt, akinek felkerestük emlékmúzeumát,³² köztéri szobrát. Megszemléltük a városi temetőben gondosan rendben tartott sírhelyét. Itt a költő rajongói egymást váltják, akik közül többen a

nyugat-európai országokból turistaként keresték fel a megbecsült emlékhelyet. A Cvetajeva-sírtól pár száz méterre található a magyar–osztrák hadifoglyok első világháborús rendezett sírkertje is.

A helyi kiadványokat tanulmányozva a *Jelabuga*³³ c. orosz nyelven kiadott útikönyvből megtudtam, hogy Jelabugában már több mint 300 évvel ezelőtt is működtek hadifogolytáborok. I. Péter cár idejében 1709-től itt raboskodtak az orosz seregekkel szemben Poltava alatt csatát veszített svédek. 1812-től Napóleon császár megadásra kényszerített katonáinak (többségében francia, olasz, német, lengyel és portugál nemzetiségűek) adott hosszú ideig barátságatlan otthont. Az 1830-ban leverte lengyel nemzeti felkelés elfogott és ide hurcolt résztvevőit is bilincsbe verve tartották itt fogságban. Az 1915–1918-as Nagy Háborúban az Osztrák–Magyar Monarchia és a császári Németország keleti fronton fogságba esett, begyűjtött katonái közül mintegy 4 ezren itt sínylődtek, többen meg is haltak. 2014-ben a Jelabugai Helytörténeti Múzeum és az osztrák Fekete Kereszt Salzburgi Jótékonyági Szervezet közös összefogásával felújították a sírkertet, ahol a 140 katona nevét márványtömbökre vésték. A sírkert bejáratánál található orosz és német nyelvű felirat (rögtönzött fordításomban így hangzik): „*Itt nyugszik 140 hadifogoly, akik az osztrák császári és a magyar királyi hadsereg (1914–1918) katonái voltak.*” A nevekől ítélve magyar fiúk is itt alusszák örök álmukat.³⁴

A baskíriai Oktyabrszkij városhoz viszonyítva a tatárföldi Jelabugában a város vezetősége „*A halott katona nem ellenség többé!*” világszerte ismert jelmondatához tartja magát, és hogy így legyen, a város és temetőkereti emlékhelyek civilizált környezetének fenntartását fontosnak tartják. Mindent megtesznek, hogy Oroszország, ezen belül Tatárföld és a világ polgárai békében éljenek és találkozzanak. Ez olvasható ki a városi turisztikai hivatal számos orosz, német nyelvű kiadványából, amely sajátos hadisírlátogatási programokat is ajánl a városba özőnlő turistáknak.

Visszatérve az első világháborús sírkertre, érdeklődve fedeztük fel és jegyzeteltem le egy magányos sírkő magyar feliratát: „*Petrovác Ferenc m. kir. 16. honv. ezredbeli hadapródjelölt meghalt 22 éves korában, 1917. évi június 19-én hadifogságban.*”

A szomorú életútról árulkodó felirat keltette hangulatot barátaim körében egy érdekes első világháborús, ám magyar vonatkozású történettel oldottam fel, amely egy igen bátor, 19 éves magyar hadifogolyról szól, aki innen megszökött és a több mint 3 ezer km-re lévő szülőföldjére sikeresen hazatért. Ez a történet valóban Jelabugához kötődik, főhősei: egy magyar

hadifogoly és egy helyi orosz leányzó, akik elválaszthatatlanul egymásba szerettek. Korábban erről olvastam **Bekő Tamás**, a Zala Megyei Levéltár munkatársának egyik cikkében. Az általa leírt történet kulcsfigurája a tanulmányait félbeszakító **Molnár László** egyévi önkéntes tizedes, aki 1916 júniusában „a budapesti 30. honvéd gyalogezred kötelékében jutott ki a magyar honvédek egyik leghírhedtebb veszőhelyére, a bukovinai arcvonallára”, ahol nem sokkal később orosz fogságba került hadapród őrmesteri fokozattal. Egy ideig Penzában, majd 1916 telén Jelabugában raboskodott. Ő is ama tisztak sorába került, akiket nem kényszeríthettek munkára, havi zsoldot kapott, szállása emberségesebb volt „a földalatti barakkokban összezúfolt sorállományú közkatonákhoz” képest. Tehát rangjának köszönhetően humánusabb elbánásban részesült, kijárt a városba, és többek között **Licivel**, azaz **Lídia Tunguszkova** 17 esztendő gimnazista lánnyal is megismerkedett. A francia, orosz, magyar nyelvű levélváltások, egymás nyelvének megtanulása, a titkos találkák folytán önzetlen szerelem szövődött a két fiatal között. A lány közben pedagógus lett, azonban a fogolyéletnek is vége szakadt. **Bekő Tamást** idézem: „*Molnár 1918 nyarán szerencsésen megszökött börtönéből, ám kedvesét Tatárföldön hagyta. Háborúkon, forradalmakon és országhatárokon átívelő szerelmük azonban kibírt minden megpróbáltatást. Lici névházasságot kötve először Csehszlovákiába emigrált, majd a hosszú és kalandos út végén a magyar fővárosba érkezett, ahol további életük folyását 1922-ben házasságkötéssel pecsételték meg.*”³⁵

Még a második világháború alatt, 1941-ben Jelabugában, az itteni női kolostorban³⁶ hozták létre a leghírhedtebb, az NKVD felügyelete alá tartozó 97. sz. lágert. A frontokon fogságba esett német, osztrák, olasz, magyar, román és horvát nemzetiségű hadifoglyok voltak az első lakói. Majd Sztálingrád (ma: Volgográd) ostroma idején a **Paulus tábornok** vezette 6. német hadsereg³⁷ 1943 áprilisában foglyul ejtett tisztjeinek, katonáinak egy jelentősebb kontingensét szállították vasúton Kizner állomásig. Onnan a leépült, beteg foglyokat gyalog hajtották Jelabugáig. A 97. sz. lágérbe csak egy részük érkezett meg, sok százan útközben lelték halálukat. Az első német–magyar hadifogolysírok adatai 1943. március 19-én kerültek a temetőkönyvbe.

A sztálingrádi csoportot a női monostorban az úgynevezett besszarábiai és tiraspoli németbarát román kontingensek követték.

Az eddig ismert adatok szerint 1943–1948 között 623 főleg német, magyar és más nemzetiségű hadifogoly volt eltemetve 207 számozott sírban. A német halottak névsorát két embermagasságú márványtáblára is fel-

vésték. A németországi hozzátartozók előtt ez a városszéli sírkert igen ismertté vált. A sírlátogató német turisták is egyre gyakrabban keresik fel, akik gyertyát gyújtanak, kegyeletteljesen emlékeznek szeretteikre.

Az örökre itt nyugvó ismertebb német foglyok közé sorolják **Kurt Reuber**³⁸ orvos kapitányt (mások szerint főhadnagy), a szakma által is számon tartott ikonfestőt, aki 1942 decemberében a sztálingrádi romok között fogságba esése előtt festette meg a *Sztálingrádi Madonna* („*Stalingradmadonna*”³⁹) c. ikonját. A jelabugai hadifogságban **Kurt Reuber** 1942 karácsonya körül festett egy második Szűzanyát ábrázoló képet *A foglyok Madonnája* címmel a hadifoglyok újsága számára. A következő karácsonyt Reuber már nem érte meg, ugyanis néhány héttel később, 1944. január 20-án meghalt.

A Madonnát és gyermekét ábrázoló alkotás eredetijét Berlinben, a Vilmos császár emléktemplomban őrzik.

1945–1949 között a Kvantung-hadsereg 8 ezer foglyul ejtett japán katonájával bővítették az itteni rabok állományát, akik közül 85-en haltak meg. Összességében a láger fennállásától számítva a kolostor falai közt mintegy 10 000 hadifoglyot őriztek.

Feljegyezték a krónikások azt is, hogy **Szunicsin Kacuami** japán fogoly a lágerélet napjait rajzszorozatban örökölte meg.

A kolostor falai között csodák is történtek, **Otto Rule** hadifogoly visszaemlékezése szerint az idekerült súlyosan megsebesült foglyok – a szent helyen Istenhez fohászkodva – néhány nap elteltével felgyógyultak.⁴⁰ A német olvasók körében is jól ismert Rule-emlékiratot *Iszcelenije v Jelabuge* címmel 1969-ben oroszul is kiadták. Könyvében név szerint említi és dicséri **T. A. Necsajev**, **I. M. Malevickij** orvosokat és **T. M. Grebenscsikov** tolmácsot, akik emberi életek százait mentették meg a jelabugai hadikórházban. Itt indult a világszerte ismertté vált **Otfried Preubler (Preussler)** német gyermekkönyvíró és illusztrátor pályafutása, a 21 éves hadnagy első meséit fogságában fogalmazta meg.⁴¹

A magyar hadifoglyok életéről tudósít az itt raboskodott jászberényi **Novotni János**: „*Még ebben a hónapban Jelabugába költöztünk. Ez a helység régen püspöki székhely volt, sok szép egyházi épülettel, templommal. Mi már csak raktárakat, istállókat és hadifogolytáborokat találtunk bennünk. Itt leginkább a mezőgazdaságban foglalkoztattak bennünket. Rossz ásókkal napi 100 m² földet kellett felásnunk fejenként. Itt láttam német tiszteket ekét húzni, német tisztet agyonlőni, mert a kijelölt zónahatárt átlépte egy-két zöldellő falevélért.*

Japánokkal is találkoztunk. Az ő tisztjeiket is ekehúzásra akarták kényszeríteni, de ők ezt megtagadták. Az őrség lövöldözésére a japánok parancsnoka sorakoztatta embereit, és bevonultatta a táborba. Többet nem küldték ki őket mezőgazdasági munkára.”⁴²

Az egykori lágerként működtetett épületkomplexum 1993-ban visszakerült jogos tulajdonosához, azóta újra női kolostorként funkcionál. Bejártuk a felújítás alatt lévő területet. Újjáépítették a felrobbantott templomot, a lágeréletre emlékeztető nyomokat rég eltüntették.

Az NKVD 97. sz. lágeréből csak a város szélén lévő rendezett német–magyar és a külön elkerített japán hadifogoly-temető maradt meg, amelyeket 1989-ben – a sírlátogató német és magyar turisták, hozzátartozók nagy meglepedésére – a város vezetősége a német és magyar hadisírgondozó irodák közreműködésével teljesen felújítottak, azóta a fenntartók a sírkertet folyamatosan gondozzák.

2002-ben a japán hadisírgondozók a Jelabugai Helytörténeti Múzeummal közösen exhumálták a volt japán hadifoglyok maradványait és hazaszállították a szigetországba, a kiüresedett sírkertben figyelemre méltó emlékművet állítottak.

Tatárföldi utazásunk során Urussu, Jutaza, Bakirova, Bugulma, Almetyevszk településeket érintve eljutottunk Jelebuga és más helységekre, ahol egykori kényszermunkatáborokat, hadifogoly-temetőket azonosítottunk, dokumentáltunk. Azonban a legemlékezetesebb kegyeleti főhajtásunk színhelye Jelabuga város (a Káma folyó völgyében) magyar–német hadifogolytemetőjében és a 97. sz. szigorított NKVD-láger helyéül szolgáló női kolostorban volt.

A politikai elítélteket a jelabugai GULÁG átnevelő-kényszermunkatáborban a KAMAZ autógyár építkezésén dolgoztatták, a 92. sz. láger lakóival nem érintkezettek. A lázadó rabok közül egyeseket Kazan egyik börtönszerű elmeógyógyintézetébe (pszihuska) zárták.

A FELEDÉSBE KÉNYSZERÍTETT HALOTTAK EMLÉKÉNEK TATÁR ÉS MAGYAR MEGŐRÖKÍTŐI

A népgyilkos rendszer sztálinistái az itteni tatár értelmiség százait is a Gulág-táborokba hurcolták, megtizedelték. A megalázó, gyalázatos rendszerben a „feledésbe kényszerített halottaknak” és ifjúkori éveinek a tatár *Ajaz Giljanov* író *Imádkozzunk!* c. memoárregényében állított méltó és kegyeletteljes emléket, aki a magyarországi *Galgóczy Árpáddal*

(Szamosangyalos, 1928. nov. 8.) a későbbiekben József Attila-díjas költővel, műfordítóval együtt raboskodott 1953–1954-ben a Karaganda környéki Volinka lágerében, ahol a helyi bányában együtt fejtettek követ.

Gesztus értékű cselekedetnek tartom, hogy a 2017-ben megjelent memoárregény magyar kiadásához előszó-levelet írt egykori Gulág-rabtársának **Galgóczy Árpád**, aki 2011-ben Budapesten is bemutatta saját életrajzi trilógiáját. Egykori fogolytársát ekképpen idézte, szólította meg: „*Aztán elváltunk, én kiszabadultam a lágerből, és nyilván ez történt veled is, de akkor már kikerültünk egymás látóköréből. Nekem hat évet kellett várnom, míg végül hazatérhettem, Neked több szerencséd volt.*

Aztán megbukott a rendszer. Bekövetkezett az, amit már remélni sem mertünk. Hallom, mekkora örömmel fogadtad gyönyörű szép 1956-os forradalmunkat és szabadságharcunkat, amely elbukott ugyan, de az első olyan léket ütötte a leninizmus-sztálinizmus hajóján, amelyet eltönni, betapasztani többé már nem lehetett.

A rendszerváltás után emberebb lett az ember, Te felhágtál az irodalom legmagasabb csúcsaira, néped büszkesége lettél. A sors nem adta meg, hogy sikeres szabad emberekként találkozzunk, Te itt hagytál bennünket, de kifogtál a sorson, 63 év után is megszólítottál, s most műveid új kiadásához én írom az előszót. Lassan betöltöm 90. életévemet, és idővel szépen elbalagok utánad. Mekkoraakat fogunk beszélgetni! Addig viszont légy türellemmel, várj rám, s én megígérem, hogy megkereslek.

Ajaz, drága barátom, a viszontlátásra – odaát!”⁴³

A baskír- és tatár földi expedíció után a sajtóból értesültem, hogy **Galgóczy Árpád** neves magyar műfordító és költő volt a díszvendége a Kazani Szövetségi Egyetem tatár nyelvi irodalom kara 2016. október 19-i rendezvényének. Az akkor 88 éves alkotót a rendezvény szervezői annak kapcsán hívták meg, hogy a Tatár Köztársaságban készülnek az egyik legkiemelkedőbb kortárs tatár író, **Ajaz Giljazov** *Imádkozzunk!* című regényének orosz nyelvű kiadására, melynek egyik szereplője volt rabtársa, **Galgóczy Árpád**.

Az 1947-ben húsz évre elítélt **Galgóczy Árpád** politikai fogolyként 13 évet töltött az egykori Szovjetunió területén található GULAG-táborokban, ahol megtanult oroszul. Egy Karaganda melletti táborban ismerkedett és barátkozott meg az 1950-ben a hírhedt 58-as paragrafus alapján szintén politikai nézetei miatt elítélt **Ajaz Giljazovval** (1928–2002), a későbbi híres íróval, akinek Dzsekkazgan, Kengir, Balkas, Aktasz, Volinka jelentette lágeri pályafutását.

Magyarországra történő visszatérését követően **Galgóczy Árpád** – aki az idők során Puskin és Lermontov egyik legautentikusabb magyarországi műfordítójaként szerzett szakmai elismertséget – elvesztette a kapcsolatot a mintegy húsz regényt jegyző tatár népi íróval, aki haláláig már nem is találkozhatott egykori fogolytársával.

A tatár író vallomásszerű önéletrajzi regényének orosz nyelvű változata készülő kiadása kapcsán a kazáni egyetem illetékesei újabb próbálkozást tettek **Galgóczy Árpád** felkutatására, ami – főkonzulátusunk segítségével – sikeresnek bizonyult, s az idős magyar alkotó a meghívást elfogadva személyesen vett részt a kazáni rendezvényeken.

A Kazáni Szövetségi Egyetemen megtartott ünnepélyes eseményen részt vett a tatár író özvegye, három gyereke, a helyi politikai és kulturális élet számos jeles képviselője, valamint a 2015-ben megnyílt Magyarország Kazáni Főkonzulátusa élére kinevezett **Kontra Ferenc** főkonzul és a külképviselet több munkatársa. Az író özvegye, **Rita Haszanova** *A büszke magyar Galgóczy Árpádnak* felirattal ellátott emléktárgyat adott át a vendégnek, akít a zsúfolásig megtöltött terem hallgatósága felállva, tapsal köszöntött. Figyelemreméltó volt, hogy a rendezvényen olyan idézetet is felolvastak a hazájában hosszú ideig mellőzött tatár író művéből, amely az 1956-os budapesti forradalom után bekövetkezett elnyomásról, a szovjet tankok dicsőtelen szerepéről tett említést.⁴⁴

Gulyás Gyula filmrendező idézem, aki a túlélőről filmet is készített:⁴⁵ „*Sok történetet ismerhetünk a Gulág szigetvilágról – magyarul is, magyarokról is. Ám a mi Árkásánk (Árpádunk) párját ritkító Odüsszeiát teljesített, valódi hungarikumot hozott létre. Szinte akaratlanul. Csak megérezte már igen korán, hogy a legszörnyűbb ideológia mentén prosperáló kultusz és terror árnyékában is él és létezik valamiféle kultúra.*”⁴⁶ Az elmondottak kapcsán **Galgóczy Árpád** egyik írásában talált útravaló gondolatai megszívlelendő bölcsességről tanúskodnak: „...*egyetlen nép szellemiségét, lelkiességét, művészetét sem szabad azonosítani az Őt megnyomorító és elaljasító politikai rendszerrel. Az ilyen esetekben egyenlőségjelnek nincs helye, és nem is lesz soha.*”

Galgóczy Árpád méltatása nem vált egyedi esetté a magyar külképviselet⁴⁷ által újraélesztett tatár–magyar kapcsolatokban. A Kazáni Szövetségi Egyetemen Kulturális Tájékoztató központ nyílt, valamint kiállítások, dokumentumfilmek, könyvbemutatók, konferenciák, üzleti fórumok stb. keretében folyamatos kultúrprogramok megvalósítására kerül sor a tatárok székesfővárosában és a vidék nagyobb településein.

MAGNA HUNGARIA KAPUJÁBAN...

A mikrobusszal a délutáni órákban hagytuk el Jelabugát, és a mintegy 200 km-re lévő Oktyabrszkijba, szálláshelyünkre vettük utunkat.

Jurij Lapsin barátunk kalauzolásával Tatárföldön és Baskíriában felkerestünk több olyan települést, kurgánt, ahol állítása szerint ősmagyarok temetkezési helyei voltak. Az Ik/Ék folyó völgyében, ahol az Uszeny patak partján terül el Musztafino és Tukajevo tatárok lakta kis falu, az egyik kurgán (mások szerint domb) tetején megszemléltünk egy ősi oltárkövet és a temetkezések helyszínét is.

Ez a természeti kincsekben rendkívül gazdag vidék – több mint másfélszáz esztendővel ezelőtt – a keleten maradt magyarság és a bolgárság valamikori szállásterülete, az ismert magyar vándorló, **Julianus barát** szavait idézve a *Magna Hungaria*⁴⁸ és *Magna Bulgaria* volt, ahol az orosz, baskír, tatár és magyar régészek az ősmagyarok nyomára bukkantak, és eddig 3 igazolt temetőt, 15 kurgánt, 5 várost, 4 kistelepülést tártak fel.⁴⁹

Az egyik baskír kisenciklopédiában a következő címszót találtam: *Magyar hipotézis a baskírok származásáról (Magyarszkaja gipoteza proiszhozszenyije Baskir)*,⁵⁰ a teória szerint az idősámításunk első évezredében az Elő-Urálban megjelent ősmagyarok, finn-ugor törzsek és az itt élő ősbaskír törzsek közötti érintkezésben a kultúra és a nyelv területén sok közös vonást fedeztek fel. Egyes kutatók szerint Ómagyarország, illetve Magna Hungária a kusnarenkovói és a karajankupovói/kajakupovói kultúra⁵¹ hordozói az ősmagyarok voltak. Például a baskír-magyar lingvisztikai párhuzamokat is lényegesnek tartják. A mai magyar toponímiák, illetve helynevek között előforduló baskír szavak: Szakmar, Urial, Tokszaba, Dima, az etnonímiák vonatkozásában ismert a Jenő, tarkan, kaszi/keszi és más szavak. Forrásalpnak tekintik **Julianus**,⁵² **Plano-Carpini**,⁵³ **Rubruk**⁵⁴ nyugat-európai szerzők szövegeit, akik munkáikban a baskír vidéket, mint Nagymagyarországot írják le, az ősmagyarokat pedig a baskírok fölé helyezik. A keleti szerzők közül a hasonlóan megnyilatkozó **Ibn-Ruszte** (X. sz.) a baskírokról írt jellemzését is forrásnak tekintik, aki leírja: „*Sátrakban élnek, egyik helyről a másikra vándorolnak és megfelelő fűben gazdag legelőket keresnek.*” Szerinte a „*baskírok (magyarok) a pecsenyeg és a bolgár-földek közötti térségben éltek.*”⁵⁵

Meg kell jegyezni, hogy az ősmagyar-ősbaskír kapcsolatok kérdése erősen megosztja a mai baskír, orosz és magyar történészeket, nincs egybehangzó vélemény, egyesek tagadják, mások viszont az eddigi régészeti oldalról feltárt

és elemzett leletek alapján bizonyítani tudják, hogy az „*ősmagyarok és ősbaskírok valamikor erősen részt vettek egymás néppé válásában.*”⁵⁶ Egy harmadik csoport mindezt felülírja az ős hun-ősbaskír kapcsolatokkal, származási gyökereiket a V. században az Ural déli térségében előre tört **Attila** hun népéhez vezetik vissza.⁵⁷ A további elméletek felsorolásától eltekintek.

A szakirodalom szerint meglepően gazdagok az Oktyabrszkijban 1957-ben letelepedett és rajztanárként, helytörténészként tevékenykedő **Aniszin Pavlovics Sokurov** (1912–1990) régész kutatási eredményei, akinek a nevével fémjelzett régészeti térképén több mint 400 archeológiai emlékhely, illetve régészeti forráshely van feltüntetve, a Baskírföldön és Tatárföldön végzett feltárások zöme a középkori IX–XIV. századból való. Ebből az Ik folyó közepső szakaszának völgyében 97 temetőt, kurgánt, ősi lakhelyet találtak.⁵⁸ Sokurov a magyarországi **Erdélyi István**⁵⁹ (1931) nemzetközi szinten számon tartott kiváló régész munkáit is ismerte,⁶⁰ aki 1955–1959 között aspiráns volt a Leningrádi Állami Egyetem Régészeti Tanszékén (Szentpétervár), és 1959-ben szerezte meg a kandidátusi fokozatot *A magyarok Levédiában* című dolgozatával.

1957–1958-ban a baskíriai Djurtulinszki járás Kusulevo településen – **Sokurov, V. A. Ivanov**⁶¹ és mások segítő közreműködésével – végzett eredményes feltárásokat, a leletek a IX. sz. végéről és a X. sz. kezdeti időszakából származnak, amelyeknek egy része az 1957-ben Sokurov által létrehozott múzeum gyűjteményébe került. Mellesleg **Erdélyi** kollégája, **Ivanov** professzor az ősmagyarok és a kipcsakok (kunok/hunok) sajátos keveredéséből eredezteti a baskír nép kialakulását.

A Sokurov-kultuszt az is élteti, hogy az Oktyabrszkij tájtörténeti múzeum⁶² 1990-ben felvette a nevét. A városban élt régész, muzeológus tevékenységéről csoportunknak **Medvegyeva Irina Venyiaminovna**, a városi múzeum igazgatója számolt be, amikor a malenkij robotról szóló konferenciánkat a város vezetőinek tiltása ellenére megtartottuk.

„*Két esztendőnyi járás*” után **Julianus barát** Nagy Bolgárországba érkezve, ezen a földön találkozott először egy „*madzsar asszonnyal*”, aki „*megmagyarázta a barátunkat az utat, hogy merre menjen, s azt állította, hogy két-napi járóföldre biztosan megtalálhatja azokat a magyarokat, akiket keresett. Így történt. Megtalálta pedig őket a nagy Etil*⁶³ *folyó mellett...*”⁶⁴

Julianus észak felé a Belaja és az Ufa folyók összefolyásáig jutott el, azaz a mai Ufa városáig. Innen nyugatnak, dél-nyugatnak tartva érkezett haza első útjáról 1236-ban. Útvonalának egy részét mi is bejártuk, a Volga, a Káma, a Belaja, az Ik folyókon átkeltünk párszor.

Elképzeltük és felidézttük, hogy 781 esztendővel ezelőtt *Julianus barát* hosszú hónapokon át gyalog vagy lóháton miként juthatott el Ufáig és vissza Budáig. Megértette az itt talált magyarok nyelvét, tőlük olyan híreket szerzett, hogy a keleten lakó mongolok megtámadni készülnek Európát. Hazatérve beszámolt tapasztalatairól IV. Béla királynak is.

A millicentenárium évében előttünk járt *Petraskó Tamás* tanár, lovas hagyományőrző is, akinek az első nagy szervezése nyomán jött létre a 13 tagú *Magna Hungaria Expedíció*⁶⁵ 1996-ban, amikor nyolc lovas élén indult el az Óshazából az Ural hegység lábától, eleink útját követve, „hont foglalt” itt, a Kárpát-medencében. A 4200 kilométeres utat mindannyian sikeresen teljesítették négy hónap, pontosabban 130 nap alatt. Emlékszem, a Vereckei-hágón népes csapattal fogadtuk és üdvözlöttük őket, Budapestre, a Hősök tereire igyekeztek. A feledhetetlen esemény óta 20 esztendő telt el. A nyugdíjas tanár⁶⁶ 2013-ban GömörSZőlőSön telepedett le, ahol a Gömöri Lovasudvar⁶⁷ szellemi vezetőjeként élő történelemórákat vezet, íjász-, lovasíjász-, lovas harci edzéseket, oktatást tart.

Csoportunk a Magna Hungaria Expedíció által is követett útvonalon – segítő társainktól⁶⁸ elbúcsúzva – sajnos nem lóháton, hanem mikrobusszal indult vissza Ufába. A mintegy kétszáz kilométeres távolságot közel 3 óra alatt, ráérősen tettük meg. Közben dúdolgattam, mondogattam én is magamban *Kodolányi János*⁶⁹ *Julianus barát*⁷⁰ című történetét lezáró, ám fülbemászó versikéjét, amelyet a barát a Káma folyón átkelve „*Magna Hungaria kapujában*” találkozáskor vélt hallani a nótázó előmagyaroktól, és az én fülemben is fölharsant „*a lovakon poroszkáló vidám férfiak harsány éneke:*

*Sűrű a lovam sörénye,
Feketével ki fonta be...*⁷¹

A BASKÍR–MAGYAR BARÁTI TÁRSASÁG ÚTTÖRŐI

Ufában újra az Agidel Hotelben szálltunk meg, 2012 nyarán már a falai közt töltöttünk néhány élménydús éjszakát, szállásadóink akkor és most is barátságosan fogadtak minket.

Örömmel olvastuk azt a hírt is, hogy magyar részvétellel turkológiai tanácskozással került sor Baskírföld székhelyén, és Magyar Információs Pont nyílt Ufában,⁷² ahol az Orosz Tudományos Akadémiának a második legnagyobb tudományos központja található. Ennek az intézménynek a történelmi, nyelvi és irodalmi intézetében adták át az úgynevezett magyar pontot. A

jeles eseményen jelen volt **Baranyi András**,⁷³ a Balassi Intézet Moszkvai Magyar Kulturális Központjának igazgatója is, akinek nyilatkozatából értesültünk arról, hogy az ufai a 11. magyar tájékoztatási pont Oroszországban. Moszkvában, Szentpéterváron, Jekatyerinburgban és hét finnugor régióban működik ilyen, ez az első, amelyet türk nyelvű orosz régióban hoztak létre.

A megnyitót, amelyen **Gumerova Lilija**, a Baskír Köztársaság miniszterelnök-helyettese is részt vett, az *Oroszországi népek nyelvjárásainak aktuális problémái* című tudományos konferencia keretében tartották. A tanácskozást a baskírföldi akadémiai intézet és a Moszkvai Magyar Kulturális és Tudományos Központ közösen szervezte **Torma József** magyar turkológus, néprajztudós (1943–2000) születésének 70. évfordulója alkalmából. A szakember az Ufában lévő baskíriai akadémiai intézetben is tevékenykedett. Közleményeinek jelentős részében a baskírok között végzett helyszíni gyűjtéseinek eredményeit tette közzé. 1998-ig Magyarország almati nagykövete volt. Négy magyar résztvevője is volt a konferenciának. **Torma Tamás**, a magyar néprajztudós fia, valamint három magyar turkológus: **Somfai Kara Dávid**, **V. Szalontai Judit** és **Dallos Edina**. **Baranyi András** elmondta, hogy a Baskír Köztársaság kultúráért is felelős miniszterelnök-helyettesével konkrét magyar–baskír együttműködési programokról állapodtak meg.

Elsőként a Magyar Néprajzi Múzeumban őrzött **Mészáros Gyula**-kollektiót, a huszadik század elejének leggazdagabb baskíriai néprajzi gyűjteményét szeretnék Baskíriában is bemutatni, ugyanis sehol a világon másutt, még az Ural déli lábánál fekvő Baskírföldön sincs ilyen gyűjtemény. Ezt közösen akarják katalogizálni, és a Baskír Köztársaság finanszírozásában kétnyelvű színes albumot készítenek. Amennyiben sikerülne mindkét oldalról megfelelő támogatást szerezni, egy időszak kiállítás keretében Ufában, illetve Baskíriában másutt is bemutatnák ezt az értékes néprajzi gyűjteményt. A megbeszélések során az is felvetődött, hogy az UNESCO kulturális világörökséggé nyilvánított magyar táncművelés eszközeit is felhasználva segítsék a baskíriai néptánc hagyományainak fellendítését.

Magyar néptáncosok baskíriai, illetve baskíriai néptáncosok magyarországi tanulmányújáról egyeztettek. Baskírföldön érdeklődnek a magyar nyelvoktatás elindítása iránt is. Ha valóban lesz fogadókészség, akkor a magyar lektori hálózat keretében oktatót küldhetnek az ufai egyetemre.

A baskír-magyar kapcsolatoknak fontos mérföldköve lett a Nagy-kurultáj, vagy röviden Kurultáj⁷⁴ magyar hagyományőrző rendezvény, amelyre két-évenként kerül sor Bugacon a Magyar Turán Alapítvány szervezésében.⁷⁵ A

sztyepei lovas nomád kultúra és a keleti eredet hagyományának ápolásába, a hun–türk-tudatú népcsoportok képviselőinek fórumtevékenységébe 2010-től Baskírföld hagyományörző csoportjai is bekapcsolódtak. A rendezvényen a baskír tudományos élet kimagasló képviselői – köztük **Firdaus Hisamitdinova**, a Baskír Akadémia Nyelvi Intézetének igazgatója, **Rinat Muhamedovich Yusupov**, a Baskír Akadémia Antropológiai Intézetének igazgatója vezette küldöttségek – is megjelentek, akik magyarországi kollégáikkal az együttműködés útjára léptek. Már 2010-ben a **Bíró András Zsolt** humánbiológus-antropológus által vezetett magyar küldöttség is jelen volt a Baskír Kurultáj ufai rendezvényein. Megjegyzendő, hogy a Baskíriával szomszédos Tatársztán is csatlakozott a Kurultájhoz, a kapcsolatfelvétel többek között **Gülнар Abdulrahmanova**, az Etnográfiai Intézet igazgatója nevéhez fűződik, aki személyesen is megtisztelte a rangos fórumot.

Ezeokról és más kérdésekről is elbeszélgettünk baskíriai barátainkkal, akik számunkra turisztikai látványosságokat megtekintő buszos-gyalogos programot szerveztek, a városnézés késő délutánig eltartott.

A szállodánkhoz közeli kávézóban **Farit Számigullin** régi barátunk meghívását elfogadva búcsúestre gyülekeztünk, ahol a csoport minden tagja által támogatott indítványomra megalakítottuk a Baskír–Magyar Baráti Társaságot, elnökévé egyhangúan választottuk meg régi barátunkat, **Farit Számigullin** ufai mérnököt, a baskíriai hokicsapat menedzserét. Felelős titkára pedig az Oktyabrszkijből származó egyetemista, **Dina Dautova** idegenvezetőnk lett, aki az Ufai Állami Repülőfőiskola hallgatója.

Az alakuló ülésen 15-en vettek részt, köztük történészek, civilszervezetek képviselői, a baskíriai értelmiség képviselői (turisztikai szakemberek, kutatók, vállalkozók, egyetemisták, grafikusok), illetve a pécsi Német Kör által szervezett kutatócsoport tagjai.

Elnökségi tag lett továbbá **Lapsin Jurij** alias **Arnold György** képzőművész, költő (a Pécs környéki **Arnold János** volt hadifogoly Oktyabrszkijban élő fia, apját a Baranya megyei Szágyról hurcolták ide), **dr. Bognár Zalán** GULÁG-GUPVI kutató, **Matkovits-Kretz Eleonóra** a pécsi Német Kör és **Árvay Attila** a Szerencsi Német Önkormányzat elnöke, **Szenác Mihályné** (az oktyabrszkiji 1701-es munkatáborban robotoló magyar szülők itt született leánygyermek), **Harsányi Zoltánné** (Jurij Lapsin magyarországi unokatestvére, nyugdíjas tanár), **Dmitrienko Anna** idegenvezető, jelen sorok írója és mások.

A Baskír–Magyar Baráti Társaság megalakulását, létrehozását üdvözölte **Kontros Ferenc**, Magyarország kazányi főkonzulja is.

A magyarokat testvérnépként fogadó **Farit Szamigullin** elnök az alaku-ló ülésen az MTVA-t az utunkról tudósító szerkesztőriporternek (**Noll Ka-talinnak**) nyilatkozva elmondta: a szervezet első lépésként igyekszik közbenjárni a baskíriai elnöki hivatalnál, hogy mihamarabb állítsák fel a **Jurij Lapsin (Arnold György)** által tervezett emlékművet Oktyabrszkij városban a Magyarországról malenkij robotra idehurcolt, Oktyabrszkij vá-ros építésében részt vett magyarok és németek emlékére, akik közül mint-egy 200-an az említett városban alusszák örök álmukat.

Szavai szerint a létrehozott civil szervezet célja, hogy a népi diplomácia eszközeivel hatékony segítséget nyújtson a baskíriai kormányzati szervek-nek és az önkormányzatoknak kiszélesíteni Magyarországgal és annak ön-kormányzataival, intézményeivel és civil szervezeteivel a kétoldalú kap-csolatokat gazdasági, kereskedelmi, humanitárius, kulturális és tudomá-nyos területen. Védnökséget vállalnak a Baskíria területén lévő magyar és német légertemetők fölött, részt kívánnak venni gondozásukban, újabb lá-gertemetők feltárásában, emlékhelyek kialakításában. Kiemelten kívánnak foglalkozni a baskírföldi ősmagyar sírok, építmények régészeti leleteinek megismertetésével, emlékhelyek kialakításával.

A kutatóút egyik legnagyobb negatívuma, hogy Oktyabrszkij város kom-munista, ortodox szemléletű vezetői nem kívántak velünk találkozni és megakadályozták a központi emlékmű felállítását. Tervünkről azonban nem mondtunk le, a központi hatóságok (Moszkva, Ufa) és a magyar kültestületek közreműködésével igyekszünk a helyi ellenállást letörni, tesszük ezt a népi diplomácia eszközeivel és a helyi baskír értelmiségiek támogatásával. Erre köteleznek minket azok az ezrek, akiknek nevében a Gyomaendrődről szár-mazó, fogságának itteni éveit megéneklő **Tímár Máté** (1922–1999) hadi-fogoly – aki a Margitszigeten esett fogságba és fogolyvonata az Urálig meg sem állt – *Baskírföldön* című versében ekképpen szólt:

*„Baskírföldön, negyvenfokos
farkasfogú télben,
összetépett imakönyvlap
száll orkánló szélben,
olvasni sem lehetne tán,
azt, mi rá van írva,
de mintha a vihar nyelvén
a Kisjézus sírna...*

*Nézem, nézem, az enyém volt,
Édesanyám adta,
s barakkzabrán a GPU-s
zsákmányául marta,
elkobozta, és véle még
néhány sánta versem,
s mint papír a szélviharban,
úgy zokog a lelkem...*

Ural, 1946”⁷⁶

JEGYZETEK:

¹ Szágy község Baranya megyében, a Hegyháti járásban. Lásd bővebben: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szágy>

² LAP SIN, Jurij: *Cvetnije sztyekliski. Izdatelyszvo „Pero”, Moszkva, 2016.*

³ Lásd: LAP SIN, J.: *Prikasznovenyje.* (Sztühi), g. Oktyabrskij, 2011.

⁴ „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*” Magyarországi németek szovjet kényszer munkán 1944/1945–1949. „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette: MÁRKUS Beáta. Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013. 70–71. A továbbiakban: „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”

⁵ „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”, 175–177. o.

⁶ „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”, 197–206. o.

⁷ „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”, 291–299. o.

⁸ „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”, 226–330. o.

⁹ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrskij város népképviselői végrehajtó bizottságának Igazolása az 1701. sz. munkásszáznak temetkezési célból kijelölt földterületről, 1947. december 12., 1. sz. gépirat másolata.

¹⁰ Forrás: Kasapov-archívum, Feljegyzés az 1701. sz. munkásszázad 1., 2. sz. temetőiről, 1949. május 25., 12. sz. kézzel megfogalmazott irat másolata.

¹¹ Forrás: Kasapov-archívum, a 1701. sz. munkásszázad 1., 2. sz. temetőinek térkép vázolata, 1949. május 25., a 14. sz. kézzel megrajzolt séma másolata.

¹² 2016 szeptemberében a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre elnökasszonya a Külgazdasági és Külügyminisztérium Oroszországi Főosztályától tájékoztató levelet kapott (iktatószám: 4428/RUS/2016, Nagy Gábor Ferenc s.k. főosztályvezető) a baskíriai temetőben elhelyezett kereszt ügyében keletkezett orosz külügyi reakcióról. Konkrétan arról van szó, hogy „*az orosz Külügyminisztérium a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre delegációjának 2016. júniusi útja során a baskíriai Oktyabrskij város pravoszláv temetőjében elhelyezett katolikus keresztje ügyében bekérte moszkvai nagykövetségünket. A megbeszélés során az orosz fél értetlenségét fejezte ki és jelezte, hogy a kétoldali kapcsolatainkat zavaró momentumként értékeli a történeteket. Az orosz külügyminisztérium nyomtatékosan felhívta a figyelmet, hogy az oroszországi temetkezési helyekkel és emlékművekkel kapcsolatos bármilyen tevékenységet csak a magyar-orosz kormányközi hadisír megállapodás maradéktalan betartásával lehet végezni. A Nemzetiségi Kör emlékművének megtartását*

esetleg a felállítás utólagos engedélyeztetésével lehetne megoldani, amelyben a »Vojennie Memoriali« nevezetű, Nemzetközi Katonai Emlékmegőrző Együttműködés Társaság az illetékes.” Forrás: a szerző archívumából.

A Memorial honlapja: <http://www.voennie-memorialy.ru>

¹³ Az Oktyabrszkij városban élő **Jurij Lapsin** közvetítésével a pécsi Német Kör birtokába került a **Kasapov Rail Akramovics**, az oktyabrszkiji „Zsvi Zemlja” nyomolvasó osztag vezetőjétől származó 14 levéltári irat. 2016. június 27-én egy e-mail csatolmányaként rajtam kívül még **Piljajev Jevgen Anatolevics**, az oroszországi Vojennije Memoriali Társaság vezetője is megkapta. A továbbiakban: Kasapov-archívum.

¹⁴ Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1949. május 24-i 2. sz. jegyzőkönyvének gépirat másolata.

¹⁵ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-ai jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

¹⁶ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1., 2. sz. német hadifogolytábor 1950. január 6-i jegyzőkönyve, a 6. sz. gépirat másolata.

¹⁷ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városi népképviselői végrehajtó bizottságának Határozata a 2841. sz. katonai helyőrség mellett, Verhnye Zaitov térségében létrehozott hadifogoly-temető bezárásáról, 1950. január 7., az 1. sz. gépirat másolata.

¹⁸ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

¹⁹ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/1. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszíni rajza, a sírkert a városi polgári temető közvetlen szomszédságában van.

²⁰ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 2840. sz. katonai helyőrség mellett működő rabtemető sorsáról, 1949. december 14-i igazolás, a 13. sz. gépirat másolata.

²¹ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. május 25-i 7. sz. feljegyzésének kézzel írt másolata.

²² Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor 1949. októberi jegyzőkönyve, a 8. sz. gépirat másolata.

²³ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 9. sz. irat.

²⁴ Forrás: Kasapov-archívum, a Baskír ASZSZK MVD OPVI Oktyabrszkiji 9001/3. sz. hadifogolytábor temetőjének helyszínrajza, 10. sz. irat.

²⁵ GARİPOV, M. „*Stroim na... kosztjah cselavecseszi.*” (Az emberi csontokra építkezünk) In: „Baskırıja” N-7 (13). Aprely-maj 1992.

²⁶ HAUN, R.: „*Kogda obretiem pamjaty?*” (Mikor állítunk emléket?) In: „Baskırıja” N-7 (13). Aprely-maj 1992.

²⁷ Kazán 1919-től a Tatár Autonóm Köztársaság és 1990-től a Tatár Köztársaság (Tatár-föld) fővárosa.

²⁸ Itt teljesít diplomáciai szolgálatot Kontros Ferenc, Magyarország kazányi főkonzulja.

²⁹ Jelabuga népessége: 2010-ben 81 632 lakosa volt, melyből 42 233 orosz (51,7%), 34 750 tatár (42,6%), 958 mari (1,2%), 824 csuvas (1%), 692 udmurt, 517 baskır, 402 ukrán, 187 mordvin.

³⁰ Ivan Ivanovics Siskin (Oroszország, Jelabuga (ma Tatár-föld) 1832. január 25. – Szentpétervár, 1898. március 20.) orosz tájképfestő, a 19. századi realista orosz festészet kiemelkedő mestere, aki képeinek témájául is gyakran választotta szülőföldje vidékét.

³¹ Marina Ivanovna Cvetajeva (Moszkva, 1892. szeptember 26.; a Gergely-naptár szerint: október 8. – Jelabuga, 1941. augusztus 31.) orosz költő és író, az orosz modernizmus

egyik legnagyobb alakja, aki élete végén élt itt, és itt is halt meg. Amikor nagyobb lánya, majd férje is repatriált, 1939-ben Cvetajeva is erre kényszerült. Lányára a Gulág várt, férjére a börtön, őrá pedig, 1941-ben, a német seregek betörése nyomán a kitelepítés Moszkvából Tatár földre. Nehézségekkel, nélkülözésekkel, csapásokkal teli életének 48 éves korában, 1941. augusztus 31-én önkézzel vetett véget.

³² A Cvetajeva Emlékmúzeum honlapja: <http://elabuga.com/zvet/zvet.html>

³³ Jelabuga. Putjevogyityely. Avtorszkij kollektiyiv – G R. RUDENKO, E. A. KASAPOVA, R. R. BRUSZKOVA. T. I. AGISINA, O. E. ESZİPOVA, G. A. FROLOVA, P. M. HABIBULLINA. Redaktor - M. V. LEBEGYEVA. Izdatyelsztvo MAMATOV, 2015. 23-26. o. A továbbiakban *Jelabuga, 2015...*

³⁴ A teljesség igénye nélkül átmásolt nevek: Ignacz Albert, (1) Josep Andraska, Istvan Asztalos, Johann Ader, Josef Bajnstrot, Franz Bakomol, Peter Balicz, (2) Johann Boschlager, Milko Bosic, Josef Bozak, Karla Biderman, Franz Balmik, Josef Bobej, Viktor Briher, (3) Peter Bischal, Lepold Brenner, Johann Brenner, Ivan Bokotej, Johan Dorf, Vasili Dogan, Nandor Eizenger (Schezinger), (4) Hermann Fabik, Jans Fabi, Istvan Fekete, Josef Figura, Janz Flitner, Endre Gaspar, Francz Gelir, (5) Johann Gester, Janos Gerbert, Johann Gezenkt, Alfons Gilwatner, Jans Grot, Johann Grinko, Ilko Grizan, (6) Josef Gruber, Emil Holan, Engerbert Havel, Peter Höfelmaier, Richard Höpner, Stefan Horvat, Istvan Horvat, (7) Koprijak Licic, Martin Iliis, Janos Jakobek, Jakob Janosik, Nandor Jednits, Teodor Kaiser, Anton Kalman, (8) Ferencz Kardi, Frenesco Kaspro, Jan Kelen, Tomas Kilcher, Ferencz Kis, Sandor Kis, Ferencz Klaman (9). A félkörben: (1) Filip Lajos, Poszman Lajos, Josef Litkoj, Miljan Ljahc, Djura Lapotic, Brinza Lukacs, Janos Maiton, (2.) Stefan Mariel, Josef Marton, Filip Matias, Andras Moto, Sandor Meisjaros, Angelo Micheloni, Josef Mihály, (3) Seres Mihaly, Johann Nedelko, Dusan Nedelkovits, Istvan Nemet, Franz Nepuzanka, Balazc Novak, Michae Novak, (4) Michaly Nüniüsz, Tedoko Oreksin, Adolf Otmazel, Jan Ozegal, Janos Pal, Mihaly Polatinus, Istvan Pop, (5) Georg Pavlovits, Johan Perner, Ferencz Petrovits, Ilja Pol, Friedrich Pop, Vasili Pop, (6) Johann Pristovec, Mathias Pushanits, Georg Reindler, Hekke Rudolf, Leopold Galaeger, Leopold Schreiber, Herman Spinger, (7) Vaso Stefanosa, Alois Steigelberger, Edwald Stillfelder, Heinrich Stilller, Mari Stoja, Emil Strecher, Marton Szaröusz, (8) Josef San, Dimitrij Szelezsan, Johann Togesberger, Ion Taud, Josef Teol, Frenccs Teretanek, Ivan Todor, (9) Djuric Tokic, Josef Tot, Jan Trojan, Dimitrij Tsemanz, Janos Turi, Frantos Uwert, Franz Vidic, (10) Wilhelm, Michel, Ferencz, Karl Z., Michel Z., Sandor Z., Josef M.

³⁵ BEKŐ Tamás: *Egy hadifogoly magyar altiszt és egy orosz diáklány szenvedélyes románca*. In: *Zalai Hírlap Online*. 2014. november 29., <http://zaol.hu/hetvege/egy-hadifogoly-magyar-altiszt-es-egy-orosz-diaklany-szenvedelyes-romanca-1662893>

³⁶ A jelabugai női kolostort 1928-29 között a bolsevik hatalom bezáratta, központi templomát 1930-ban felrobbantották. A többi helyiségben úgynevezett gyermekvárost szerveztek, ahol 400 kiskorú fiatal helyeztek el. A második világháború idején az NKVD a 97. sz. hadifogolytábor állította fel az egykori női kolostorban.

³⁷ A hadtörténészek szerint is a Sztálingrádnál fogságba esett 91.000 német hadifogolyból csak kb. 6.000 élte túl a fogolytábor és került haza a háború után. Sok ezer magyar katona halt vagy sebesült meg, illetve esett fogságba. A legyengült hadifoglyok többsége el is pusztult az 1943-tól 1955-ig tartó rabság alatt.

³⁸ *Jelabuga, 2015, 25. o.*

³⁹ A *Sztálingrádi Madonna* Szűz Mária híres képe, amelyet egy német katona, Kurt Reuber orvos hadnagy rajzolt Sztálingrádban (a mai Volgográd) 1942-ben, a sztálingrádi csata idején. A Madonnát a 16. páncélos zászlóalj parancsnoka menekítette ki az ostromgyűrűből, az utolsó géppel, amely elhagyta a körülkerített 6. hadsereg ellenőrizte területeket. Reuber maga nem volt ilyen szerencsés. Amikor a 6. hadsereg végül megadta magát,

fogságba esett. Eredetije Berlinben, a Vilmos császár emléktemplomban látható, másolatait a berlini katedrálisban, a coventryi katedrálisban és a volgográdi katedrálisban állították ki, mint a második világháborút egymás ellen vívók megbékélésének jelképét. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sztálingrádi_Madonna

⁴⁰ *Kazanszka-Bogorodnyickij zsenszki monasztir*. Szosztaivtyel: glavnij redaktor – cerezj Ilja KRIVOV. Jelabuga, 2014, 14. o.

⁴¹ OTFRIED Preussler (Liberec, 1923. 10. 20. – 2013. 02. 18.) meseíró a jelabugai hadifogság után Németországban 1953 és 1970 között tanárként dolgozott. Ekkor bontakoztatta ki tehetségét meseíróként és illusztrátorként. 1972-ben megnyerte a német gyermekirodalmi díjat (Deutscher Jugendliteraturpreis) *Krabat* című könyvéért, de német nyelvterületen számos más díjazásban is részesült. Műveit 55 nyelvre fordították le, és világszerte több mint 50 millió könyvet adtak el belőlük. Szintén ismert világszerte a *Der Räuber Hotzenplotz* című könyvsorozata. Magyarul megjelent könyvei: *Málévári ribillió*, *A kis boszorkány*, *Krabat* a *Fekete Malomban* stb.

⁴² NOVOTNI János: *Hadifogság Baskiriában, ahol őseink is jártak*. In: HH 199.: *Hadifogyok írják*. Hadifogolysors a második világháborúban. Hadtörténelmi levéltári kiadványok. Sine praeteritis futura nulla – *Múlt nélkül nincs jövő*. Sorozatszerkesztő: DR. SZIJJ Jolán. <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f03.htm>

⁴³ GILJAZOV, Ajaz: *Imádkozzunk!* Memoárregény. (Ajaz Giljazov *Davaj, pomolimszja!* Nautil ISMUHAMETOV orosz fordítása alapján magyarra fordította VÉRTES Judit (9–167. o.) és SOPRONI András (167–413. o.). Előszó: GALGÓCZY Árpád. A GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány, Budapest, 2017, 7–8. o.

⁴⁴ A rendezvényről megjelent tudósításokat az alábbi linkeken lehet megtekinteni: <http://www.business-gazeta.ru/article/326095>, <http://kpfu.ru/philology-culture/ego-pravda-ego-molitva-252052.html>

⁴⁵ A Gulag Emlékbizottság támogatásával, a GULÁG-okban Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány (Pintér Jolán elnök) közreműködésével Galgóczy Árpád túlélétről *Kifutás* címmel Gulyás Gyula készített dokumentumfilmet, amely a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja alkalmából 2018. február 26-án a budapesti Uránia filmszínházban került bemutatásra.

⁴⁶ Lásd az Uránia Nemzeti Filmszínház honlapját: <http://www.uranianf.hu/esemenyek/1153/2018/02/26/kifutas-gulyas-gyula-dokumentumfilmje>

⁴⁷ Lásd bővebben: Magyarország Főkonzulátusa Kazány honlapját: <https://kazany.mfa.gov.hu/nodes/nodes/term/page:4/slug:all/type:news>

⁴⁸ Magna Hungaria a régebben feltételezett Nagy vagy régi Magyarország latin neve az Ural dél-nyugati oldalán. Mint őshazát, ma vitatják, de egy időben éltek ott magyarok. Létezéséről Julianus barát tudósított 1236-ban. Ő megerősítette Giovanni da Pian del Carpine is. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magna_Hungaria. Továbbá: Thury József (1861–1906) történész-turkológus a magyar nép eredetéről írt háromrészes tanulmányában a korabeli keleti kútfők alapján kimutatta, hogy a késő ókori és a középkori forrásokban egyáltalán nem szerepel Magna Hungaria, mint földrajzi fogalom. Julianus írta le először azt, hogy Nagy-Magyarország vagy Magna Hungaria északon található. A kelet-európai tatárjárást követően keletre merészkedő pápai követ, Plano Carpini, majd a francia király küldötte, Wilhelmus Rubruk a magyar szerzetes nyomán már úgy emlegetik a Volga menti vidéket, mintha annak valóban Magna Hungaria lett volna a neve.

⁴⁹ Lásd: IVANOV, V. A. *Putyami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppei nomádok Nyomában), Tanulmánygyűjtemény. Ufa, 1982.

⁵⁰ Forrás: GARILOV T. M., KUZEJEV R. G., *Baskiro-magyarszkaja problema // Arheologija i etnografija Baskiriji*. -T.1. – Ufa, 1962.

⁵¹ A kusnarenkovói kultúra az Urál hegységtől (Dél-Urál) nyugatra fekvő területeken elterjedt, 6-8. századi régészeti műveltség. A lelőhelyek többsége a mai Baskíria területén található, a temetők főleg a Belaja folyó mentén csoportosulnak, de két lelőhely található a Káma jobb partján. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kusnarenkovói_kultúra

⁵² Julianus barát egy magyar Domonkos-rendi szerzetes volt, aki Gerhardusszal és még néhány szerzetestársával két utazást tett, hogy megkeresse a magyarok őshazáját keleten. A Julianus barát két útjáról készült feljegyzéseket a vatikáni levéltár őrzi. Az első útról (1235–1236) Pater Richardus – valószínűleg Julianus felettese – írt jelentést a pápai kúria számára, a második útról (1237–1238) maga Julianus írt feljegyzést (*Levél a tatárok életéről*). A kéziratokat Cseles Márton magyar jezsuita fedezte fel újra a vatikáni levéltárban 1695-ben, de felfedezése kiadatlan maradt. Ötven évvel később, 1745-ben Desericzky Ince piarista szerzetes újból rábukkant a kéziratokra és 1748-ban kiadta azokat *De initiis ac majoribus Ungarorum* c. művének második kötetében. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Julianus_barát

⁵³ Julianus da Pian del Carpine latinul Plano Carpini Johannes (1180 k.–1252) ferences rendi szerzetes, tartományfőnök, pápai legátus, érsek. A ferences szerzetesrend egyik első buzgó terjesztője. Lásd bővebben: https://hu.wikipedia.org/wiki/Giovanni_da_Pian_del_Carpine

⁵⁴ Lásd bővebben: 13. századi szerzetes utazók (Julianus, Plano Carpini és társai, Rubruk) <http://finnugor.elte.hu/?q=szerzetesek>

⁵⁵ Kultura Narodov Baskortosztana. *Szlovar-szpravocsnik...* Avtor-szoszt. SZ. G. SZINENKO, pod obscsij red. prof. M. V. ZAJNULIN. Ufa, 2003. 98. o.

⁵⁶ ZEGERNYEI: *Közös őshaza? Baskírok és magyarok: közelítés a régészet felől*. In: Nyelv és tudomány, 2010. október 22. <https://www.nyest.hu/renhirek/baskirok-es-magyarok-kozelites-a-regeszet-felol?comments>

⁵⁷ MOVLETOV, V. Sz. *Isztorija i kulytura Baskortosztana*. Ufa, 2008. 12. o.

⁵⁸ SOKUROV A. P. *Materiali k arheologicseszkoj karte nizsznyeho tecsenyije r. Beloj i szrednyego tecsenyije r. Ik//Drevnosztyi Baskiriji*. M., 1970.

⁵⁹ Lásd: Erdélyi István (régész) - [https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_István_\(régész\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Erdélyi_István_(régész))

⁶⁰ ERDEJI I. *Bolsaja Vengrija // Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 13. Budapest, 1961.

⁶¹ Lásd: IVANOV, V. A. *Putjami sztyepnih kocsevij* (A sztyeppei nomádok nyomában) című tanulmányában (Ufa, 1982) többek között a baskírföldi ősmagyarokról, a feltárt ősmagyar sírokról, kurgánokról is ír. Ivanov az ősmagyarokat nem sorolja a finnugorok közé, mivel ezek a csoportok jóval északabba éltek. A tanulmánygyűjtemény bemutatásának forráshelye: DUPKA György: „Hova tűnt a sok virág...” *Időutazás az Urálba magyar és német rabok (1941–1955) nyomában*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2013, 195. o. Tárolt változat: <http://mek.oszk.hu/11300/11392/>

⁶² Октябрьский историко-краеведческий музей им. А.П. Шокурова, <http://www.museum.ru/M1173>

⁶³ Volga folyó neve.

⁶⁴ Részlet Pater Richardus (német szerzetes, pápai megbízott) úti jelentéséből (1236-ban). Tárolt változata: <http://www.ehumana.hu/arpad/szoveg/to16.htm>

⁶⁵ Lásd az emlékütről készült dokumentumfilmet. I. rész: <https://www.youtube.com/watch?v=9NGX-JwiofY&feature=youtu.be>

⁶⁶ 2013. február 9-én a Magyar Kultúra Lovagja címet kapta Petraskó Tamás. A kiszlovgyai polgármester a magyar kulturális örökség ápolásáért kapta az elismerést. Huszonöt éves hagyományörző, anyanyelvet és nemzettudatot ápoló munkája az egész országban ismert. A kitüntetéssel járó láncot, oklevelet és ezüst kítűzőt Budapesten vette át.

⁶⁷ Lásd bővebben: www.gomorilovasudvar.hu

⁶⁸ Emléktunkat segítették: Lapsin Jurij alias Arnold György oktyabrszkiji képzőművész, költő, nyugalmazott mérnök és helytörténész, a Pécs környékről idehurcolt *Arnold János* volt hadifogoly fia, továbbá: Farit Számigullin mérnök (Ufa), Dina Dautova idegenvezető (Ufa), Irina Medvegyeva Oktyabrszkij város múzeumának igazgatója, Greb Voldomár, a helyi, a Volga-mentéről származó, ide telepített német családokat összefogó egyesület elnöke, Kasapov Ravil, a Nyomkeresők helyi múzeumának igazgatója, Oktyabrszkij város magyarbarát értelmiségének képviselői (Szergej Telicsko, Ruszlám Kamaletgyinov, Vladimir Dobrin, Oleg Nyikolajev, Ragyik Gabdulin, Albert Uszmánov, Vjacseszlav Muhin, Ruszmán Uszmánov és mások). Eredményes találkozásokon vettünk részt.

⁶⁹ Lásd: Kodolányi János (Telki, 1899. március 13. – Budapest, 1969. augusztus 10.) Kossuth-díjas magyar író, újságíró, az úgynevezett népi írók kiemelkedő képviselője.

⁷⁰ Lásd tárolt változatát: Kodolányi János: Julianus barát (regény), <http://mek.oszk.hu/01100/01140/html/index.htm>

⁷¹ KODOLÁNYI János: *Julianus barát*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971, 876. o.

⁷² Forrás: <http://oroszhirek.hu/2016/06/28/magyar-informacios-pont-nyilt-ufaban/>

⁷³ Azóta Magyarország Asztanai nagykövete.

⁷⁴ A Kurultáj elindítója, főszervezője Bíró András Zsolt humánbiológus-antropológus.

⁷⁵ Lezsák Sándor, mint az országgyűlés alelnöke, elvállalta a Kurultáj védnöki tisztségét.

⁷⁶ Tímár Máté: *Lélekváltság*, 1996. <http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon>